серасыма болуп, ниче хош ыбрат бирле Касрыйәге гарап, бу газалны айды.

Газал тоты бу турар.

Тотыям, тотыяә, мен-сениң жаның,
Розы кылса, йүзүң гөргели гелдим!
Рай Чыни мен-сениң гашы кемалың,
Сениң бирле дөвран сүргели гелдим!

Еди йылдыр, гызал олуп сәхрада,
Дембе дем, хер сагат йүз мүң белада,
Шум ракыплар олмай белки арада,
Багдан гызыл гүллер тиргели гелдим!

Шүкүр алла, бу гүн жемалың гөрдүм,
Гөрүп жемал, ашрат зовк иле сүрдүм...
Бейле ахы-ыганымдан гутулдым,
Сөзүңе тасаддык болгалы гелдим!

Не ажап сөвдалар дүшди башымга,
Зәхер салды пелек мегер ашымга,
Рахм эйлегил гелип мениң гашымга,
Хызмата бил баглап йөргели гелдим?

. . . . . .
. . . . . .

Гөз яшыңны абы-рован эйлеме,
Сениң биле дөвран сүргели гелдим.

Элкысса, Рай ол ерде бу жованны айды. Эрсе Касрые жан зары-зар йыглап айды:

— Эй рухы-рованым, хуршыды-кейваным! Эй чешме-абыхайваным. Имди не маслахат болар? Сиз бир яғшы гуш суратыда болар сиз, мен адам суратыда... Бир-биримизге ничик мувапыккәрлик кылар эркенимиз?

Анда Рай айды:

— Эй Касрые жан! Ийил-хал везир бечже харамзада гашынга гелер. Сен туршы ройлукны гой. Ол сана сөз гатса «мен биакыл эркен мен. Сенден йүз өвүрген болуп, ниче йыллар өзүмни белага гоюп, йөргев эркен мен. Мен имди өлгинчәм сениң бирле дөвран сүрейин... Ләкин мениң сана бир сөзим бар: сенде бир ылым бар эрмиш. Ол ылым рухы-рован эрмиш. Рухы-рован өз тенинден чыкып ене тенге гирер эрмиш. Шол ылымны маңа гөрсетгил. Мениң көңлүмден гүман бир тарап болсун» дийгил. Эгер аны кабул кылса, андан соң маслахат өзүмден болар — дийип бир жайда пинхан болды. Шол халда везир бечже харамзада ичгери гирип гелди. Анда Касрые жанга назары дүшди. Гөрсе: Касрые хошвагт, хоррам олтурыпдыр. Везир бечже харамзада аның гашыга барып, сөз гатып, айды:

— Эй Касрые жан! Ничик болды сизге, бу гүн хошвагт, хоррам олтурар сиз?

Анда Касрые:

— Мен ничик хошвагт болмагай мен! Ниче йылдан атам-энемден айрылып, оларның пыракыда ченден-ченден йыгладым. Эмма хич пейда гөрмедим. Хич кайсы мениң дердимге дерман болмады. Гам-гайгыга өзүм ёл бердим. Бу ёлда өмрүм зайыг болды... Имди галган өмрүмде сизиң бирле дөвран сүргеним ягшы эрди... — дийип, йүз нәзу-керешмелер бирлен жилвелер кылды. Эрсе везир бечже харамзада акыл-хушдан бигәне болды. Замандан соң хушыга гелип:

— Эй, Касрые, жан-жаханым, херне малы-башым! Не болар ким, бир заман айшы-ашратда болуп дөвран сүрсек! — дийип, Касрые жанга гол сунды, гол етирер болды.

Касрые жан айды:

— Эй Рай Чыни шазада! Элхал сиз сабыр кылың. Бизиң сизден ики совалымыз бар. Андан соң ыгтыяр сизиңкидир.

Везир бечже харамзада хошвагт болуп айды:

— Эй жаны-жаханым ве эй серви рованым! Не совалың бар? Менден сорагыл. Мен кабул эйләп жаным барынча хызмат кылайын!

Касрые жан:

— Мен сизге несип болгай мен. Эмма ылмырух дийген бир ылмың бар эрмиш. Имди шол ылмыңызны маңа гөрсетсеңиз, өз тениңизден чыкып башга бир тенге гирсеңиз, мениң көңлүмиң герди-губары гитсе эркен. Андан соң мен сизиңки, сиз мениңки... — дийди. Эрсе везир бечже харамзада хошвагт, хоррам болуп, жисти-жәбик ериден гопуп, дашгары чыкып хер янга гарап гөрсе: бир аррык эшек бар турар. Ол дерхал аррык эшекниң тениге гирди. Рай Чыни бир пинхандан бакып дуруп эрди. Ол жисти-жәбик тоты тениңден чы-

кып өз тениңе гирди-де оввалкысы дек Рай Чыни болды ким, гөйә Юсуп Сани дек. Касрые муны гөрүп:

— Мерхаб! — дийип, гужагын ачып икиси бир киши дек болуп, леблеринден посалар алышып кәхә аширатдан, кәхә хижраны-пыркатдан сөз айдышып, мыратмаксатларыга етдилер. Рай атасы Пагпур Чынининң орныда патыша болуп, еди ыклыма хөкмини йөрүзди. Везир бечжөни эшек болгандан соң еди йылгача харазга гошуп ве одун дашадып, аркаларыны ягыр эдип, хызматга буюрдылар.

Валлахы-аглам биссоват

Хатым ёкдур, хатымга айп этмеңизлер,
Өзүмге сөг, атамга сөкмеңизлер.
Шүт битовпыкы худайы-лайынам,
Ин китап рузы-жумга тамам.

Хер ки ханед, догайы тамгы дарам,
Зенки мен бендейи-гүнәкәрем.
Темметил—китап.

«ХЕЛАЛАЙ ГАРЫП» ДЕССАНЫ

«Хелалай гарып» дессаны түркмен фольклорының йөргүнли эсерлериниң биридир. Ол хәзир бирнәче нусгалык боюнча түркмен халкының ичинде яйрандыр. Дессаның шу текстини филология ылымларының кандидаты С. Аннанурова алтымышынжы йылларда Түркменистан Ылымлар академиясының голязмалар фондунда сакланян 4 саны нусгасының эсасында чапа тайярлапдыр ве шонда шу нусга окыжылар көпчүлигине илкинжи гезек хөдүрленипдир.

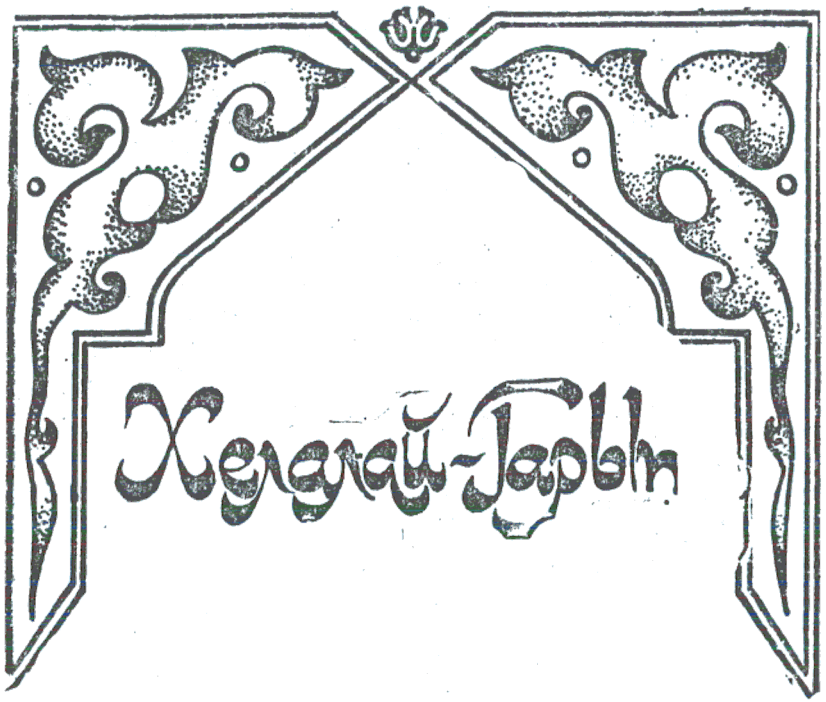

Равылар андаг роваят кылярлар, ким Багдат шәхринде бир патыша бар эрди. Адыга Адыл ша диер эрдилер. Адыл ша зыяда улы патыша эрди. Чын-Мачындан, Хытай-Хотандан пач-хырач алар эрди. Эмма ол перзентсиз эрди. Перзент бабатындан гиже-гүндиз укудан бизар болуп, тагтындан өзүни ере ташлап аглар эрди. Бир гүнден бир гүн Айпери атлы аялының боюнда хамыла галды. Докуз ай, докуз гүн өтенсоң, бир гызы болды. Уламаларыны, хекимлерини, алымларыны чагырып, еди гиже, еди гүндиз той берди. Алымлар айдан, гүнден ыбрат алып, гызың адына Хелалай пери гойдулар. Патыша тербиелемек үчин гызыны энекә табшырды. Еди яшына етенсоң элтип, мекдебе окува бердилер. Он дөрт яшына баранда, гыз ылым хакыны алды. Хелалай перә атасы кырык кениз хызматкәр йыгнап, айратын баг-көшк салдырып берди. Хелалай пери кенизлери билен шонда болуберсин. Инди хабарны Гарыпдан эшит.

Диярбекирден Шаапбас ковандан соң, Гарып жан йүзүне перде чекип ёла рована болды. Энче мензил

ёл йөрәп, Багдат шәхерине барды. Патышаның дергәхине барып, салам берип, гол говшурып дурды. Эрсе патыша айтды:

— Эй, йигит, не арзың бар? — дийди. Эрсе Гарып жан патышага гарап, арзы-халың бир-бир беян кылды, бирнәче ерлерден тымсал гетирип, бир газал айтды:

Патышахым, арзым беян эйлесем,
Сорсаңыз, мен Диярбекирден гелдим,
Херне пынхан сөзүм аян эйлесем,
Сорсаңыз, мен Диярбекирден гелдим.

Айдай, шахым, сизе дерди-гамымдан,
Башыма етишен дерди-элемден,
Нәче гүндир айра дүшдүм Сенемден,
Арзым сизе, Диярбекирден гелдим.

Худай етирмеди менің мырада,
Диярдан чыкмышам пайы-пыяда,
Бир сөз билен гачып гелдим Багдада,
Арзым сизе, Диярбекирден гелдим.

Адыл шахым, мен айдайын дилимден,
Гелипдир мен Диярбекир илинден,
Сизе арзым Шаапбасың голундан,
Сорсаңыз, мен Диярбекирден гелдим.

Сенем атлы ярдан болдум бинесип,
Мысапыр ёллара дүшдүм мен гарып,
Атам Хасан везир, адымдыр Гарып,
Арзым будур, Диярбекирден гелдим.

Элкысса, патыша Гарып жаның айдан сөзлерине хайран болуп:

— Эй, йигит, сен маңа мунча сөзлери айдар сең, бир мәхнеде дучар болана огшар сең, хайсы тарапа барар сең, йүзүнден ягшылыгың нышаны бар — дийип, совал сорап, Гарып жаның хусны-жемалыны гөрүп, Гарып жанга тарап, бир газал айтды:

Йүзүне тутуп сен перде,
Кайдадыр меканың сенің?

Арзыңы айтгыл бу ерде,
Кайдадыр меканың сенің?

Хайсы мәхнетге саташдың,
Хайсы бир дерде туташдың,
Ватаныңдан айра дүшдүң,
Кайдадыр меканың сенің?

Сенде бар ягшы нышана,
Инди барар сен каяна,
Арзыңны этгил аяна.
Кайдадыр меканың сенің?

Адыл шаны эдип хайран,
Өзүңниң халыңдыр вейран,
Айтгыл арзыңны бу заман,
Кайдадыр меканың сенин?

Элкысса, патыша бу газалы тамам кылгандан соң, Гарып жан айтды:

— Эй, патышахым, эгер мен арзымы айтсам, мениң атам багдат шәхериниң патышасы эркен. Атам бир гүн Хезрети-Кәбәни зыярат кылмакчы болуп гитген эркен. Ондан соң зыярат кылып, ене ызына гайдып гелер эркен. Худа эмри билен Диярбекире барып, Шаапбаса везири — агзам болупдыр. Ондан соң худай тагаланың такдыры билен мен вужутга гелипдир мен. Бир гүн Шаапбас атам билен әхди-пейман кылыпдыр. «Эй, Хасан везир, мен гызымы сениң Гарып жаныңа берер мен» дийип, әхдинама язып, мөхүр басып атама беripдир. Энче вагтдан соң атам дүнйәден өтүпдир. Арадан айлар геченден соң, энем барып:

— Эй, патышахым, әхди-пейманыңыздан умыдыгәр болуп гелдим — дийип, хаты чыкарып, Шаапбасың алдында гоюпдыр. Эмма патыша кабул кылман, гызы Шасенеми бизе бермән, бизи хем шәхерден чыкарып ковды. Шасенеми бермес мен диенден соң, умыдымы үзүп, башымы алып гидермен болуп, энемден ругсат диледим. Энем бичәре йыглап:

— Эй, балам, андаг кылмагыл, мениң сенден айрылмага такатым ёкдур — дийди. Мен кабул кылмадым. Ахыр нәалач болуп, жогап берип:

— Балам, эгер менден гидер болсаң, башга шәхере барма, Багдада баргыл — дийип зынхарлап эрдим. Онда мен:

— Багдат үлкесинде мениң кимим бар? — дийдим. Энем:

— Эй, балам, эгер сен саг-саламат Багдада барсаң, онда гарындашларың көпдүр. Овал билен патышаны гөргейсең — дийип айдып эрди. — Шонуң үчин гелдим, патышахым — дийип, патышага гарап, болан вакалары беян эдип, хер ерлерден тымсал гетирип, бир газал айтды:

Ол үлкеде мисгин башым,
Акар эрди гөзде яшым,
Билмес мен ковум-гардашым,
Мен хем багдадлы болар мен.

Йүрегимде гам үзре гам,
Мундан гитмиш атам-энем,
Эшит арзым, сахып керем,
Мен хем багдадлы болар мен.

Яр билен етсем мырада,
Ялан сөз ёкдур арада,
Мен бу гүн гелдим Багдада,
Мен хем багдадлы болар мен.

Чекмиш ене мени несип,
Гелип мен мунда саргарып,
Юрдум Багдат, адым Гарып,
Мен хем багдадлы болар мен

Элкысса, Гарып жан бу сөзлери тамам кылды. Эрсе Адыл ша:

— Эй, йигит, андаг болса, хош гелип сен, бизиң эзиз мыхманымыз экен сен. Инди маңа асыл-задыңы беян эт, эгер сен багдадлы болсаң, сениң гарындашларыңы тапарыс, Гарып жан! — дийип, Адыл ша бир газал айтды:

Асыл-задың беян эйле,
Балам, кимлерден болар сен?
Ене бир-бир аян эйле,
Балам, кимлерден болар сен?

Беян эйле асыл-зады,
Сен өзүң кимнң өвлады,
Эгер сен болсаң багдады,
Балам, кимлерден болар сен?

Мунда гарыпмыдыр башың,
Акдырмагын гөзде яшың,
Сораг эйлей гарындашың,
Айтгыл, кимлерден болар сен?

Мана аслың этгил беян,
Сораг эйләйин бир заман,
Хош гелип сен, эзиз мыхман,
Балам, кимлерден болар сен?

Хош гелип сен бу арага,
Налышың етип худага,
Беян эйле Адыл шага,
Балам, кимлерден болар сен?

Элкысса, Адыл ша бу сөзи тамам кыландан соң, Гарып жан айтды:

— Эй, патышахы-әлем, солтаны-бакерем, атамың адына Хасан диерлер. Инди мен сизе айтсам, бу чыкып отуран тагтыңыз, бу көшк-эйван шондан галан. Мундан артык сөз болармы? — дийип, Гарып жан патыша гарап, бир газал айтды:

Эя, шахым, сырым беян эйләйин,
Билсеңиз, мен — Хасан шаның оглы мен
Сөзүм көпдүр бир-бир аян эйләйин,
Сорасаңыз, Хасан шаның оглы мен.

Атам кылып турур Кәбә зыярат,
Худаның ёлунда эйләп ыбадат,
Ондан галмыш сизе бу жай-ымарат,
Сорасаңыз, Хасан шаның оглы мен.

Ачылсын худйым бендәниң багты,
Худай дөретмесин хергиз бетбагты,
Бу отуран тагтың—атамың тагты,
Сорасаңыз, Хасан шаның оглы мен.

Атамны билсеңиз, Кәбә хач этмиш,
Олар бу үлкеден баш алып гитмиш,
Ондан соңра сизе патышалык етмиш,
Билсеңиз, мен Хасан шаның оглы мен.

Мундан артык сөзлетмәниз, Гарыбы,
Дертли болан исләп тапар тебиби,
Инди билемен ничик болуп табы,
Сорасаңыз, Хасан шаның оглы мен.

Элкысса, Гарып жан бу сөзлери тамам кылгандан соң, патыша:

— Эй, балам, сен ничик болуп Диярбекирден чыкдың — дийип, бу газалы айтды:

Атаң болса Шаапбасың везири,
Не себәпден Диярбекирден чыкдың?
Я өзүң болдуңмы... ышкың есири,
Не себәпден Диярбекирден чыкдың?

Бир-бир беян эйле өтген ишини,
Шаапбас боздумы көнүл хошуны?
Я истән чыкдынмы хайлы-хышыны?
Не себәпден Диярбекирден чыкдың?

Ол үлкеден чыканыңа не болды?
Сөзлегил, Шаапбас не хала салды?
Сенден өзге Хасан шадан ким галды?
Не себәпден Диярбекирден чыкдың?

Я бириниң интизары болдунмы?
Я ковум-гардашы ызлап гелдинми?
Я өзүни ышк одуна салдынмы?
Не себәпден Диярбекирден чыкдың?

Адыл ша дийр, аклың болмасын хайран
Хош гелип сен, оглум, бизе сен мыхман
Иншалла Багдатда сүрер сен дөвран,
Не себәпден Диярбекирден чыкдың?

Элкысса, патыша бу сөзи тамам кылгандан соң, Гарып жан патыша гарап. Диярбекирден чыканының себәбини бир-бир беян кылып, бир газал айтды:

Айдайын арзымны, эшит, солтаным,
Бу себәпден Диярбекирден чыкдым.
Багдат үлкесинде ёкдур карарым,
Шол себәпден Диярбекирден чыкдым.

Атам Шаапбасың везири эрди,
Халайыклар Хасан везир диерди,
Патышахым, сизе айдай бу дерди,
Шол себәпден Диярбекирден чыкдым.

Атам өлди, өзүм болдум бичәре,
Мениң пынхан сырым болды эшгәре,
Шаапбас буюрды, асынлар дара,
Шол себәпден Диярбекирден чыкдым.

Элкысса, Гарып бу сөзи айдандан соң, Адыл шаның рехими гелип:

— Эй, балам, гамгын болмагыл, сениң көңлүң шат эдер мен. Эгер Шаапбас гызыны бермесе, мен гызымы берер мен, тә өзүм өлүнчәм хызматында дурар мен — дийип, бир газал айтды.

Балам, көп гамгын болмагыл,
Гамгын көңлүң шат эйләрин;
Ушбу сөзүң кылдым кабул,
Гайгыдан азат эйләрин.

Шаапбас кылса сүтемни,
Бермес болса Шасенемни,
Сана душан дерди-гамны,
Сернегүви, бербат эйләрин.

Ыгламагыл көп ах уруп,
Хызматында гол говшурып,
Тәжи-тагтымны табшырып,
Дилимден исбат эйләрин.

Мыдам хызматында мен,
Тапылар бир зүлпи семен,
Ёлунда ким йүз-мүң түмен,
Мен бу гүн хайрат эйләрин.

Эшит Адыл шаның сөзүн,
Ол Хасан шаның ялңызын,
Шаапбас бермесе гызын,
Өзүме дамат эйләрин.

Элкысса, патыша Гарыбың голундан тутуп рована болды. Харемханасына алып барды, эрсе Гарыбын гөзи хареме дүшди. Тагтың үстүнде бир загыфа олтурыр эрди. Загыфа Гарыбы гөрүп:

— Бу гелен адам кимдир? — дийди.

Онда патыша:

— Бу оглан Диярбекирден гелур — дийди.

Оя загыфа:

— Бу оглан не үчин йүзүне перде тутупдыр, йүзүнден пердәни гөтергил, мен онуң йүзүни гөрейин — дийди. Эрсе патыша оглана тарап:

— Йүзүңдеки пердәни гөтергил, харем адамлары йүзүни гөрсүнлер — дийди.

Онда Гарып патышага гарап, бир сөз айтды:

Эя, шахым, эшит үшбу жогабы,
Йүзүм ачсам, үшбу мекан өртенир,
Йүзүмден гөтермен хергиз никабы,
Хемме йүзүм гөрген заман өртенир.

Бир назар кылсалар башдан-аяга,
Гөрсе мени, хемме галарлар дага,
Эгер сейил эдип, гирсем мен бага,
Мени гөргеч багу-боссан өртенир.

Сөзлейип, агзымдан дүрлери сачсам,
Хер заман ах уруп отларга бишсем[88],
Эгер мен йүзүмден пердәни ачсам,
Туташып, ер билен асман өртенир.

Йүзүмге бакалмас ганрылып хер ким,
Ышк одуна көйүп, янып сөнген ким,
Мен билменем, якын гелелмес хич ким,
Бу дердимни гөрсе, дерман өртенир.

Хич ким мениң гелип сормас бу халым,
Шасенемдир мениң пикир-хыялым,
Гарып айдар, гөрмәнизлер жемалым,
Жемалыма жүмле-жахан өртенир.

Элкысса, бу сөзи айдандан соң, патыша Гарыбың йүзүнден пердәни гөтерип ташлады. Эрсе хеммелер хайран галдылар. Патышаның хатыны бихуш болуп, тагтындан йыкылды. Баз хушуна гелип, Адыл шага гарап:

— Эй, шахым, бу мыхманың Хасан шага огшайыр — дийип, бир сөз айтды:

Кайдан гелди махы-табан гүл йүзли,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр,
Лачын дек бакышлы, хумаюн гөзли,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр.

Аклым хайран болды жммалын гөрүп,
Сөз сөзлешин мүнүң биле олтурып,
Менің бу халыма мәхрин индерип,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр.

Хасан шаның өвладындан болан дек,
Олар өлсе, бу ядыгәр галан дек,
Гөйә бир алманы ики бөлен дек,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр.

Он бәш йылдыр Хасан шаның йитгели,
Барып, ят үлкәни товап этгели,
Сырдашым ёктурур халым айтгалы,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр.

Хасан ша агамдыр, ол шасуварым,
Атамдан, энемден бир ядыгәрим,
Он бәш йылдыр менің шол интизарым,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр.

Кайдан гелип, маңа мәхрин индерди,
Жандан өтүп эрди айралык дерди,
Гайра башдан Айпараны яндырды,
Бу мыхманың Хасан шага огшайыр.

Элкысса, Айпара бу сөзи тамам кылгандан соң, Адыл ша айтды:

— Хер сөзүң болса, Гарып жаның өзүнден сорагыл. Онда Айпара:

— Эй, новжуван йигит, кайдан болар сен, асыл-задыңы мана беян кылгыл — дийди. Эрсе Гарып жан асыл-задыны беян эдип, бир сөз айтды:

Мени сорсаң, Диярбекир юрдундан,
Бу шәхри Багдада гелен Гарып мен;
Ганлар йыглап айралыгын дердинден,
Гүл дек ачылмайын солган Гарып мен.

Инди ялныз, билмен каян бара мен,
Юрдундан айрылган бир бичәре мен,
Билбил дек етмейин гүлгүзара мен,
Гуш дек капас ичре галган Гарып мен.

Лажерем болмушам, аклы хайранам,
Шаму-сәхерлерде зару-гирянам,
Дүнйәде бичәре, биханыманам,
Мен нейләйин, хана вейран Гарып мен.

Бу дүнйәде бир перагат гөрмеген,
Сенем бирле айшы-эшрет сүрмеген,
Мәхнет чекип, зерре рехнет гөрмеген,
Түкенмез насрата галган Гарып мен.

Атам Хасан везир, адым Гарыпдыр,
Айралык эзелден маңа несипдир,
Хижран тыгы йүрек-багрым кесипдир,
Йүрек-багры пара-пара Гарып мен.

Элкысса, ондан соң Айпара айтды:

— Эй, Гарып жан, маңа сырыңы беян кылгыл, максадыны билейин инди. Эрсе Гарып жан бир сөз айтды:

Аслымны беян этсем,
Бичәре гарыпдыр мен.
Сырымны аян этсем,
Бичәре гарыпдыр мен.

Хижран чөлде галган,
Гам бирле йүзи солган,
Багдада бу гүн гелген
Бичәре гарыпдыр мен.

Мен болмушам уфтада,
Бу дерт иле перяда,
Кимге барайын дада,
Бичәре гарыпдыр мен.

Ачылмады ыкбалым,
Хам болды катды-дадым,
Билмен не гечер халым,
Бичәре гарыпдыр мен.

Адымга Гарып дийрлер,
Душды мана мүшгүллер,
Каяда барайын, иллер,
Бичәре гарыпдыр мен.

Элкысса, бу сөзден соң Айпара айтды, мен хем бир газал айдайын, белки, көнлүхош болуп, мундан ягшырак жогап бергей дийип, бир сөз дийди:

Хер сөзлерини дийме мана сен муча,
Инди мана асыл-задын беян эт;
Сенден умыт үзмен тә ки өлинчәм,
Догры сөзле, асыл-задын беян эт.

Он бәш йылдыр мана айралык берди,
Хижранын одуны жанымга урды,
Мегер, сени мана аллахым берди,
Бир-бир мана асыл-задын беян эт.

Хасан шага мензәр катды-кематын,
Абадана мензәр хусны-жемалын,
Жанымы ертеди гашы-хелалын,
Инди мана асыл-задын беян эт.

Мегер, Хасан шанын сен-сен перзенди,
Жандан артык горен сен жигер бенди,
Сенден менин көнлүм тапды .....
Бир-бир мана асыл-задын беян эт.

Агам Хасан шадыр, адым Айпара,
Сен хем мана сырын этгил әшкәре,
Хош гелип сен, оглан, ушбу дияра,
Сөзле, балам, асыл-задын беян эт.

Элкысса, Айпара бу сөзи тамам кылгандан соң, Гарып айтды:

— Инди сизе асыл-задым беян этсем, багдады Хасан шанын оглы болар мен. Абаданын ялнызы болар мен. Диярбекирде Шасенем менин көнлүмин хошлаян эрди. Ол хыялымга дүшген заман аклым хайран, гөзүм гирян болур. Атам өлди, малы-мүлкүм, Гүлжемал сылым онда галды. Менин мунда сабыр-карарым ёк — дийип, бир сөз айтды:

Хасан везир оглы, аслым багдады,
Инди сана бир-бир беян эйлэйин;
Сенем эрди онда көнлүмин шады,
Етебилмей ниче эфган эйлэйин.

Мана Диярбекир етишмек хыял,
Хасан везир өлди, галды мүлки-мал,
Бир начарым йыглап галды Гүлжемал,
Мен хем мунда ахы-эфган эйлэйин.

Агам дийип йыглап галды начарым,
Ничик гечер халым, ёкдур карарым,
Гуманадыр менин онда барарым,
Инди мунда мензил-мекан эйлэйин.

Атам айдып эрди нуры-чыратым,
Багы-мырат эрди багы-чарбагым,
Менин ондан эшитмишдир гулагым,
Мен хем барып, онда сейран эйлэйин.

Хасан везир, Абаданын — оглы мен,
Шасенемин вадасына бәглы мен,
Тә өлинчәм сыналары даглы мен,
Ене гормеклигим гуман эйлэйин.

Мунда дурай дийсем, ёкдур карарым,
Шаапбасын гызы Сенемдир ярым,
Гарып дийр, Багдада дүшди гүзерим,
Бирнәче гүн мунда мекан эйлэйин.

Элкысса, Гарып жан бу сөзи тамам кылгандан соң, Айпара гөрди ки бу оглан өз агасының оглы турур. Дерхал Гарып жаны гужагына гысып, гөзүне сүртүп, йүз-гөзлеринден поса кылып, халын сорап отурды.

Патыша Гарып жаны зыяда хош гөрүп, Багы-мырады Гарыба берди. Гарып шол багда карар тапды. Хер жума гүни патышага салама барып гайдар эрди.

Элкысса, арадан үч йыл өтди. Эрсе Патышаның бир гызы бар эрди, зыяда жош сурат, хошхулклы эрди. Онуң адыга Хелалай пери диер эрдилер. Гөрен адамлар хайран галар эрди. Хелалай перининң алдыга бир кенизеги барып, Гарыбы оңа тарып этди.

— Бибим, Багы-мыратда бир йигит сейлу-томаша кылур. Адыга Гарып жан дийрлер. Сизге лайык турур. Эгер Гарып бирлен бир гиже дөвран сүрсең, башга йигитлер билен мүң гиже дөвран сүргенден артык турур — дийип, бир-бир тарып кылды. Онда Хелалай пери:

Ол бир мысапыр болса, оңа мынасып эмес мен. Хер ким мундан соңра бу сөзи айтса, агзына гургашын гуйдурар мен — дийди. Эрсе мундан соң кенизлер дем урабилмедилер. Хелалай перининң кенизлериниң арасында бир кениз бар эрди. Ол зыяда ширин зыбан суханвер эрди. Адына Дессегүл диер эрдилер. Дессегүл бир гүн харемге гелди. Харем адамлары Хелалайны Гарыба берсек диер эрдилер. Дессегүл бу сөзи эшидип, гелип Хелалай перини хабардар кылып, бир сөз айтды:

Эя, бибим, бу гүн бир сөз эшитдим,
Гарып жаны сизе лайык гөрмүшлер,
Херне барын анлап бир гиже ятдым,
Натуваны сизе лайык гөрмүшлер.

Үч йыл болды гелген шәхри-Багдада,
Баш-аягы ялаң, пайы-пыяда,
Мыхман болуп дүшди Багы-мырада,
Шол мыхманы сизе лайык гөрмүшлер.

Бу үлкеде ниче азадалар бар,
Ене хем бирнәче шазадалар бар,
Ол Диярбекирден гелен хоры-зар,
Бир чопаны сизе лайык гөрмүшлер.

Элкысса, бу сөзден соң Хелалай пери айтды

— Эй, Дессегүл, эгер адамлар ондаг дийип айтган болсалар, дерхал өзүң Багы-мырада барып, Диярбекирден гелен гүл йүзли, махытабан, ширин сөзли нәзенин огланы, менің үчин гелен болса, өзүң гөрүп гел. Ондан соң гелип, херне гөрениңни беян кыл — дийип, бир газал айтды

**Дессегүл, Багы-мырада бар, менің ярымы гөр,
Ол Диярбекир илинден гелен хырыдарымы гөр.**

**Бизе лайык болмаса ол махы-табан талгаты,
Соң ене гелгил менің бу налайы-ахымны гөр,**

**Ягшы бакгыл йүзүне, дургул гашыда бир заман,
Арада деллал гоюп, херне ёгу-барымны гөр,**

**Гөр мынасып болса, жанымны гурбан эйлесем,
Гиже-гүндиз бойнуда бу зүлпи зүннарымны гөр,**

**Хак тагалла башыма гондурса ол дөвлет гушы,
Ягшылык бирле колумга гонса, шункарымны гөр,**

**Мен оны сенден эшидип, түрпе-хайран олмушам,
Сабру-карарым алан, ол серви-рованымны гөр,**

**Мен ки муштак олмушам, бир гөрмәге дидарың,
Сен барып Багы-мырада ол сөвер ярымны гөр,**

Мен онуң гиряны болдум, тә гөрмесем ёкдур карар,
Акыл-хушумны алан ол гашы кеманымны гөр,

Гал сен янында онуң, бир заман дургул гарап,
Гашыны гөр, гөзүни гөр, ол хырыдарымны гөр,

Мен — Хелалайға мынасып болса онуң сураты,
Елунда сарп эйлерем дүнйәни бисярымы гөр.

Элкысса, бу сөзден соң Дессегүл айтды:

— Гарып хер жума гүни патышаның алдыға салама барар эрмиш. Бир жума гүни Дессегүл ругсат алып, Багы-мырада рована болды. Дессегүл барып гөрсе, ёл үстүне зенан-мердан олтурып турурлар. Эрсе, Дессегүл гелип олтурган гыз-жуванлардан сорады:

— Сизлер ие ишге олтурур сизлер?

Онда олар айтдылар:

— Диярбекирден гелен Гарып жан патышаға салама барур эрмиш. Бизлер онуң хусны-жемалына томаша кылмаға олтурурмыз. Эрсе, Дессегүл кем шол ерде олтурды. Замандан соң Гарып жан атланып, Багы-мыратдан чыкып, Адыл шаның меканына тарап өтүп гитди. Эрсе, хемме Гарып жанын гүл дек йүзүни гөрүп, бихуш болуп йыкылдылар. Дессегүл хем Гарыбын хусны-жемалына томаша кылып, бихуш болуп галды. Көп заманлардан соң хушуна гелип гараса, хемме дарғашып гидипдир. Дессегүл хем Хелалай перинин янына гелип, ширин леблеринден дүр сачып, бир газал айтды.

Нәгехан мен онуң гөрдүм жемалын,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин:,
Худа билер көңлүндәки хыялын,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Лаглы-гөвхер кәкилиниң хер тары,
Елунда олтурып көп интизары,
Акыл-хушум алды кадды-рефтары,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Билине баглапдыр зеррин кемерни,
Башына санжыпдыр лаглы-гөвхерни,
Биби жаным, менден сорсаң хабарны,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Жемалын гөрмәге әлем интизар,
Гөрен заман хемме болды гирифтар,

Мен хем оны гөрүп болдум бикарар,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Йүзүн гөрген заман өзүмден гитдим,
Мест болуп, топрага булашып ятдым,
Бихуш болуп, айдар сөзүм унутдым,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Өтен эрмиш оввал Юсубы-Кенган,
Ондан соңра, мегер, болса Гарып жан,
Гашы, гөзи онуң дөнер мүң элван,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Дессегүл дийр, эя, Хелалай пери,
Ады Гарып хусн өхлиниң сервери,
Айдып эда болмаз онуң депдери,
Хайсы бир васпыны беян эйләйин.

Элкысса, Дессегүл жан бу сөзи тамам кылгандан соң, Хелалай перинин сынасына от янышды. Хелалай пери Гарып жанын тарылыны ашидип, жаны-дия билен Гарып жана ашык болуп, бу хем бу ерде бихуш болуп йыкылды. Дессегүл гелип, Хелалай перинин башыны дызынын үстүне алып, йүз-гөзүни роймал билен сүпүрип отурды. Хелалай пери бирнәче вагтдан соң кем-кемден өзүне гелип, Десегүл жана сөенип отурды. Хелалай пери:

— Эй, Дессегүл жан, менин жаныма тәзе бир отны салдың. Инди сениң бу сөзүн билен тә өзүм барып, онуң хусны-жемалын гөрмегинчә я мырадымны касыл кылмагынча карарым галмады — дийип, бир газал айтды.

Акыл-хушум алдын гелип, Дессегүл,
Бу гүн тенде ширин жана от салдың;
Инди карар эдип дурмагым мүшгүл,
Эзиз жисми-натувана от салдың.

Такатым ёк онуң жемалын гөрмей,
Хызматында онуң бир заман дурмай,
Онуң бирле бир дем гошулып йөрмей,
Бу жаныма гайыбана от салдың.

Мен өзүм бармасам яр отагына,
Тә гөзүм дүшмесе ал яңагына,
Билбия дек гатылсам гүл япрагына,
Мен начара гайыбана от салдың.

Тә гөрмесем оны тапман карары,
Ашыкларың болмаз намысы-ары,
Ода яңсын багы-бакжамың бары,
Эй, Дессегүл, бу мекана от салдың.

Барчалардан хызматыңы өтүрдиң,
Бу хабары гелип, мана етирдиң,
Желалай периге бир от гетирдиң,
Бу жан бирле истихана от салдың.

Желалай пери бу сөзи тамам кылгандан соң, Дессегүл айтды:

— Эй, биби жан, мундаг бикарар болма, сабыр эйле, эншаалла мырадыңна етер сен. Худай тагаланың бир ады Сабырдыр. Бисабырлыг кылмагыл дийип, ымсал гетирип, бир сөз айтды:

Сабр эйлесең, мырадыңа етер сен,
Гамгын болма, эя, жаным, сабр эйле;
Мырадыңа етип, хезил эдер сен,
Тиз гөрер сен, эя, жаным, сабр эйле.

Гиже-гүндиз сенсиң менің сырдашым,
Хәки-пайың болсун бу гарып башым,
Сенден өзге ёкдур ковум-гардашым,
Жандан артык мәхрибаным, сабр эйле.

Сабр эйлеген киши нәумыт галмаз,
Бисабыр гыссанып, хергиз ёл алмаз,
Киме худа берсе, хич эда болмаз,
Мен кемине, сен солтаным, сабр эйле.

Билсең, Сабыр худайымның бир ады.
Сана дүшди бу гүн ашыклык оды,
Овазың билбилдир, диллериң тоты,
Ширин макал, хош зыбаным, сабр эйле.

Етмиш үч йыл сабр эйледи ол Эйюп,
Худайым эйледи өзүне махбуп,

Сабр эйлесең, сен хем тапар сен матлуп,
Несихатдыр, эй, жаным, сабр эйле.

Хошламышдыр оны бу гүн атаңыз,
Екдур бу арада хергиз хатаңыз,
Бу гүн я сабада болар никаңыз,
Дессегүл дийр, биби жаным, сабр эйле.

Гарып жана берди сизиң атаңыз,
Молла-түфти гелип гыяр никаңыз,
Оюн, гүлки болар зовкы-сапаңыз,
Дессегүл дийр, эя, жаным, сабр эйле.

Элкысса, Дессегүл жан бу сөзлери тамам кылгандан соң, Желалай пери айтды:

— Дессегүл менде сабыр, табы-такат гоймадың. Тә онун хусны-жемалына томаша кылмайынча карарым ёкдур. Инди сен онун янына барып, көнлүнде херне хыялы болса билип, мана тиз хабарымы етирип бергил. Нечүн ким менің сенден өзге муваның хызматкәрим ёкдур — дийип, Дессегүле гарап, бир сөз айтды:

Мундан өзге ёкдур сана хызматым,
Бар, Дессегүл, өзүң Багы-мырада,
Гермегинче ёкдур табы-такатым,
Бар, Дессегүл, өзүң Багы-мырада,

Мен гөрейин онун хусны-жемалын,
Сана дийсин көнлүндәки хыялын,
Тиз етиргил мана онун хабарын,
Бар, Дессегүл, өзүң Багы-мырада,

Гайыбана, гөрмей болдум гирифтар,
Гөрмегинче гитди менден ыгтыяр,
Хабарын етиргил зынхары-зынхар,
Бар, Дессегүл, өзүң Багы-мырада,

Ягшы хызматкәрим сен-сен, Дессегүл,
Хем намысы-арым сен-сен, Дессегүл,
Сөзде ыгтыбарым сен-сен, Дессегүл,
Бар, Дессегүл, өзүң Багы-мырада,

Билбилиң хәвеси гунча-гүлдедир,
Гүлүң шовкы билен йүз хыялдадыр,
Хелалайың ики гөзи ёлдадыр,
Бар, Дессегүл өзүң Багы-мырада.

Элкысса, Хелалай пери бу сөзи Дессегүл айдандан соң, Дессегүл айтды:

— Эй, бибим, ругсат берсеңиз барайын, икиңизиң араңызда йөрейин — дийип, бир сөз дийди:

Мен бу гүн Багы-мырада
Барайын, бибим, барайын,
Йөр дийсеңиз, араңызда
Йөрейин, бибим, йөрейин.

Мен айдайын зикриңизни,
Гиже-гүндиз пикриңизни,
Икиңизиң пикриңизни
Гөрейин, бибим, гөрейин.

Бол дийсеңиз оңа бенде,
Хич ыгтыяр ёкдур менде,
Дур дийсеңиз, хызматында
Дурайын, бибим, дурайын.

Хызматында мен субхы-шам,
Гол говшурып эдеп-экрам,
Йөр дийсеңиз, мен элмыдам
Йөрейин, бибим, йөрейин.

Сөзүмде ёкдур хили-хал,
Онда бардыр йүз-мың хыял,
Бар дийсеңиз, дерхал, дерхал
Барайын, бибим, барайын.

Гарып жана бар дийсеңиз,
Херне сөзүң бил дийсеңиз,
Я ёлунда өл дийсеңиз,
Өлейин, бибим, өлейин.

Дессегүл дийр, эя, жаным
Хич гам ийме, мәхрибаным,
Бер дийсеңиз, оңа жаным,
Берейин, бибим, берейин.

Элкысса, ондан соң Дессегүл Хелалайдан ругсат алып ёла рована болды. Энче муддет ёл йөрип, Багы-мырада барып; Гарыбың алында эллерини элин-лам кылып, салам берип дурды. Нәге Гарып гөрсе, бир начар дурупдыр. Гарып айтды:

— Эй, начар, бу жайлара сен ничик гелдиң, мана ызхар кыл. Дөвми сен я жынмы сен, хич кимден уялмас сен — дийип, бир газал айтды:

Айтгыл сөзүң, эй начар,
Бул жайга ничик гелдиң?
Сен эйле мана ызхар,
Бул жайга ничик гелдиң?

Сен бихуда гелмез сен,
Ызхар эдебилмез сен,
Хич кимден уялмаз сен,
Бул жая ничик гелдиң?

Бир этга туташдынмы?
Я ёлдан азашдынмы?
Сөвдага саташдынмы?
Бул жая ничик гелдиң?

Местанаму сен, билмен,
Эфсанаму сен, билмен.
Диванаму сен, билмен,
Бул жая ничик гелдиң?

Адыма Гарып дийрлер,
Душды мана мүшгүллер,
Таги эйлемесин иллер,
Бул жая ничик гелдиң?

Элкысса, Гарып бу сөзни тамам кылды. Онда Дессегүл айтды:

— Эй, Гарып жан, мен сизиң зарыңыз болуп гелдим. Көйүнде сергездаи, гарыбы-бинова болуп, мисли Зүлейха Хезрети-Юсупның ышкында жаның пида кылган дек, мен хем ширин жанымы сизиң ёлуңызда пида

кылын, сизин высалыныза мүшерреф болмага гелдиң — дийип, Гарыба гарап, бир сөз айтды:

Эя, дилбер мени сорасаң,
Сениң зарың болуп гелдим,
Гелип мен, инди өлдүрсең,
Гирифтарың болуп гелдим,

Не гелмишдир хыялыңа,
Етер мен дийп высалыңа,
Сениң хусны-жемалыңа,
Хырыдарың болуп гелдим,

Сениң көйүңде сергездан,
Кабул этсең, эя, жанан,
Худайым эйлесе перман,
Умыдгәриң болуп гелдим,

Эшит арзым, эя, жаным,
Бу гүн болсаң мәхрибаным,
Гойнуңа гирмек арманым,
Вепадарың болуп гелдим.

Гелип мен, бир гедадыр мен,
Гарыбы-биновадыр мен,
Не иш кылсаң рызадыр мен,
Хасу-харың болуп гелдим.

Гелипдияр Дессегүл начар,
Мениң сенден умыдым бар,
Сырымны эйлесем ызхар,
Сениң ярың болуп гелдим.

Элкысса, бу сөзден соң Гарып айтды:

— Эй, Дессегүл, көп сөзледиң, биэдеп экениң, өз лайыгыңы аггаргыл. Хер ким өз мынасыбы билен йөрсе ягшы болар, сен хем өз мынасыбың билен йөргүл, көп бихаялык кылмагыл — дийди. Дессегүл онуң билен хем Гарыбы өз ыгтыярына гоймады. Гарыбың сөзүне гулак салман, дерхал тутуп, Гарып жаның бойнундан гужаклап, йүзүнден поса алды. Гарыбың гахары гелдиң, Дессегүле гарап, бир сөз айтды:

Көп сөзледиң, эй биэдеп,
Баргыл, ёлуңдан галмагыл,
Өз лайыгың кылгыл талап,
Баргыл, ёлуңдан галмагыл.

Гитгил, гөзүмден бол йырак,
Чыкма беленде, дүш ашак,
Айна ал, шекилиңе бак,
Баргыл, ёлуңдан галмагыл.

Сынамга салма дагы сен,
Дурсаң бизиңле ягы сен,
Хелалайың гырнагы сен,
Баргыл, ёлуңдан галмагыл.

Бар, өзге ерге сал сораг,
Шуңкар гуша гурма дузак[89]
Билбиле хич дегерми заг,
Баргыл, ёлуңдан галмагыл.

Мен бир Гарыбы-бинова,
Дердимге хич тапман дога,
Көп сөзлеме, эй бихая
Баргыл, ёлуңдан галмагыл.

Элкысса, Гарып бу сөзи айдандан соң, Дессегүл хем айдан сөзүне пушман кылып, Гарып жандан уялып, Хелалай перининң айдан сөзүни айтман, ызына гайдып рована болды. Эрсе, Дессегүл бирмейдан ёл йөрәп гелип эрди. Дессегүлнүң гөвнүне гелди, эгер мен мундан Хелалай перининң янына гайдып барсам, ол мени уруп өлдүрер дийип, ене ызына рована болды, Дессегүл Гарып жаның янына гелип:

— Сизге Хелалай пери гирифтар болуп чагырып иберди, бу сөзүмиң асыл яланы ёкдур — дийип, Гарыба гарап, бир сөз айтды:

Мениң бу сөзлерим хатага гитди,
Сизни гелсин дийди Хелалай пери,
Гайыбана акыл-хушун унутды,
Сизни гелсин дийди Хелалай пери.

Онуң ишин барып кылсаң гушайыш,
Гушайыш кылмасаң, мүшгил болар иш,

Билсең, мениң сөзүм эрди азмайыш,
Сизни гелсин дийди Хелалай пери.

Оны билсең-перизадың өзүдир,
Мениң айтган сөзүм онуң сөзүдир,
Билсең оны, Адыл шаның гызыдыр,
Сизни гелсин дийди Хелалай пери.

Сиз болдуңыз ол перииң хыялы,
Гөзүне гөрүнмез дүнйәниң малы,
Тә барынча, онуң не гечер халы,
Сизни гелсин дийди Хелалай пери.

Сиз барынча, онуң гөзи ёлдадыр,
Пара-пара гөвни йуз хыялдадыр,
Херне ыгтыяры Дессегүлдедир,
Сизни гелсин дийди Хелалай пери.

Элкысса, Дессегүл бу жогабыны тамам кылгандан соң, Гарып жан Дессегүле гарап, дерди-халын бир-бир беян кылып: — Сенем атлы нигәрим бар — дийип, бир газал айтды.

Эшитгил, Дессегүл инди,
Мениң хем ахы-зарым бар:
Гиже-гүндиз пырагында,
Не сабру, не карарым бар.

Ватанымдан айра дүшен
Бир гарып биновадыр мен,
Гидер мен баш алып инди,
Мениң өзге диярым бар.

Сәхерлер ят эдип йыглар,
Якасын чәк эдип йыглар,
Йүрек-багры кебап олган,
Мениң бир ядыгәрим бар.

Шаапбас гызыдыр дийрлер,
Эшитсең, Шасенем атлы,
Менем дынман, Сенем дийр мен,
Тенимде тә мырадым бар.

Ки үч йылдыр жыдадыр мен,
Нетей, нейлей Сенем жандан,
Гидер мен ол вепадара,
Гөрер мен дийп хумарым бар.

Гарып бичәрәниң халын,
Барып айтгыл Хелалайга,
Умыдын үзсүн ол менден,
Сенем атлы нигәрим бар.

Элкысса, Гарып бу сөзни тамам кылды. Дессегүл:
— Сен Сенем дийип, ахы-пыган эйләр сен, эгер Хелалайың жемалыны гөрсең, Сенем жанындан гечердиң — дийип, Гарыба гарап, бир газал айтды:

Эй, Гарып жан, Хелалайың жемалын,
Гөрсең, гечер эрдиң Сенем жанындан,
Шәхду-шекер онуң лебинде балын
Сорсаң, гечер эрдиң Сенем жанындан.

Дәне-дәне халлар ал яңагында,
Билбил сайрар гүл ачылан чагында,
Сейран эдип Хелалайың багында
Йөрсең, гечер эрдиң Сенем жанындан.

Барып гучсаң онуң нәзик билини,
Сорсаң эрдиң онуң лебде балыны,
Сейран эдип, онуң тәзе гүлүни
Тирсең, гечер эрдиң Сенем жанындан.

Акыл эрсең дегме онуң көнлүне,
Барып голуң салгыл онуң бойнуна,
Гарып жаным, Хелалайың гойнуна
Гирсең, гечер эрдиң Сенем жанындан.

Дессегүл дийр, онуң багы-боссаны,
Тамам зерафшандыр көшги-эйваны,
Эгер онуң бирле барып, дөвраны
Сүрсең, гечер эрдиң Сенем жанындан.

Элкысса, Дессегүл бу сөзни тамам кылды. Онда Гарып айтды:
— Мен бу тарыплар бирле Хелалайың янына асла

бармас мен, Сенемден өзгәниң йүзүн гөрмес мен. Эгер гоймаса, Багдат юрдунда дурмас мен, бар, бибиңе айтгыл — дийип, Дессегүле гарап, бир газал айтды:

Бу тагрып бирле, Дессегүл,
Барманам, хергиз барманам:
Маңа бу иш лазым дегил,
Барманам, хергиз барманам.

Барманам онуң багына,
Баш гойманам аягына,
Хелалайың гужагына
Гирменем, хергиз гирменем.

Барча бир худага бенде,
Хер ким гезер өз илинде,
Инди мен Багдат юрдунда
Дурманам, хергиз дурманам.

Гарып ашык билмез өзүн,
Билсе хем айдар хак сөзүн,
Сенемден өзгәниң йүзүн
Гөрменем, хергиз гөрменем.

Элкысса, бу сөзден соң Дессегүл Гарыба гарап, кә сыясат бирле, кә ышарат бирле, Гарыбың көнлүни Хелалай перинің тарапына майыл эдип, бир газал айтды:

Эй, Гарып жан, мунча сөзлер диймегил,
Барганың ягшыдыр ышарат биле:
Менин бу сөзлерим ялган диймегил,
Бармасаң, барарсың сыясат биле.

Багы-боссан онуң мензил-меканы,
Тамам зерафшандыр көшги-эйваны,
Болсаң, Хелалайың эзиз мыхманы,
Сылар йүз мүң элван зыяфат биле.

Хәли ягшы сөзлер биле бармасаң,
Мениң сөзлеримни кабул кылмасаң,
Мениң билен бу гүн бирле бармасаң,
Барарсың бирнәче аламат биле.

Гелерлер үстүңе бирнәче гызлар,
Хер хайсысы билен сөзүни сөзләр,
Ене хем бирнәче сахып-тәмизлер,
Гоймайын элтерлер роваят биле.

Дессегүл дийр, сут эйлемес бу жогап,
Кенизлери бардыр онуң бихасап,
Сүдрәп аягындан берерлер азап,
Етгүрерлер йүз мүң хыкарат биле.

Элкысса, Дессегүл бу жогабы тамам кылды. Онда Гарып айтды:

— Эй, Дессегүл, сениң бу абай-сыясатларың биле хергиз бармас мен — дийди. Онда Дессегүл айтды:

— Мен хем өз ыгтыярыңа гоймас мен. Онда Гарып айтды:

Мениң хем Диярбекирде көңүл берген, Сенем жан атлы ярым бар турур. Эгер гоймасаң, онда гидер мен. Өз ярымдан өзгелерге көңүл бермес мен — дийип, бир газал айтды:

Эй, Дессегүл, мунча сөзлер диер сен,
Мен бу сөзлериңе дүшебилменем,
Сенем атлы гүл ярымдан айрылып,
Өзге яра башым гошабилменем,

Диярбекирдедир көңүл мәтәжим,
Малы-мүлкүм онда, тагт иле тәжим,
Худа такдыр этсе ёкдур алажым,
Хакың такдырындан гачабилменем.

Мен Багдат илинде, Шасенем онда,
Башым ёлундадыр, болсам хер канда,
Ресулга ыммат мен, худага бенде,
Өз хетдимден өзүм ташабилменем.

Үч йыл йыглап йөрүп өтди овкатым,
Бу үлкеде кимге айдайын ладым,
Барай дийсем, ёкдур мениң ганатым,
Бал-перим болмаса, учабилменем.

Мениң гөзүм онуң интизарыдыр,
Бент эйлеген зүлплериниң тарыдыр,

Шасенем Гарыбың сөвер ярыдыр,
Өз ярымдан өзүм кечебилменем.

Элкысса, бу сөзден соң Дессегүл:

— Эй, Гарып, сен мунча Шасенем дийип айдар сен, оны тарып эйлегил, мен хем Хелалайы тарып эйлэйин — дийди.

Гарып:

— Ажап болар — дийип, Шасенеми тарып кылып, бир сөз айтды. Дессегүл хем Хелалайы тарып кылып, Гарыба жогап берип, бир сөз дийди:

Гарып: Онуң васпын беян эйлей, Дессегүл,
Бу хусны летафат Шасенемдедир.
Хайсы бир васпыны аян эдейин,
Хем ягшы сагадат Шасенемдедир.

Дессегүл: Эй, Гарып жан, мен хем бир сөз диейин,
Ширин-шекер сөзлер Хелалайдадыр.
Мен хем сана биленими сөйлэйин,
Түрпе ачык гашлар Хелалайдадыр.

Гарып: Эй, Дессегүл, айдай башдан-аягын,
Алма-зенехданың, симин-сакагын,
Онуң йүзи-гөзүн, гашы-габагын[90],
Алма ышаратлар Шасенемдедир[91].

Дессегүл: Эй, Гарып жан, мен хем этсем ышарат,
Мунча лаф эйлемек сана не хажат,
Пехм эйлесең көпдүр шунча аламат,
Көп сахып тәмизлер Хелалайдадыр.

Гарып: Дессегүл жан, муна галар сен хайран,
Гиже-гүндиз дилэр худадан иман,
Сэхерлерде туруп ят эдер гурхан,
Мыдам телават Шасенемдедир.

Дессегүл: Эй, Гарып жан, мунча сөзлер диер сен,
Сенем дийип, көп өртенип, көер сен,
Эгер гөрсең, она мэхир гояр сен,
Йүз мүң нэзи-жилве Хелалайдыр.

Гарып: Эй, Дессегүл, сөвда дүшер бу сере,
Гелипдир сен, ыгтыярың гидере,

Битэрет басма сен аягың ере,
Элмыдам сахават Шасенемдедир.

Дессегүл: Эй, Гарып жан, барсаң ол багы-сана,
Гулагыңа гелер мүң дүрли седа,
Хош сухан лабызлы, хич болмаз эда,
Йүз мүң элван гызлар Хелалайдадыр.

Гарып: Гарып айдар, онсуз жаны нэдейин,
Инди Диярбекир ёлун тутайын,
Хак миессер этсе, яра етейин,
Хем ягшы шерапат Шасенемдедир.

Дессегүл: Дессегүл дийр, барсаң, алтын күмүшлер,
Элван-элван дүрли-дүрли иймишлер,
Багында билбиллер, ша тотугушлар,
Йүз мүң дурна, гызлар Хелалайдадыр.

Элкысса, Дессегүл билен Гарып жан бу сөзлерини тамам кылгандан соң, Дессегүл Гарып жаның такык бармазлыгын билип, дерхал ериндэн туруп, Хелалайың багына тарап рована болды. Ниче мензил ёл йөрип, Хелалай перинин гашына гелди. Онда Хелалай пери Дессегүли гөрүп, вагты хош болуп:

— Эй, Дессегүл, ханы, бизе Гарып жанындан не хабар гетирдиң — дийип, Дессегүле гарап, бир газал айтды:

Не хабар гелтурдың, эй арамы-жаным, Дессегүл,
Сими тен, нэзик беден, писсе даханым, Дессегүл,
Тыгы-хижран бирле гөзден акды ганым, Дессегүл,
Хызмат эйлэрин ажал берсе аманым, Дессегүл,
Бер хабарыңы мана, рухы-рованым, Дессегүл.

Ган яшым элемде тупан болды чешмимден акып,
Аташы-хижран тенимден өтди жисмимни якып,
Достлар йыглашдылар, душман меламатлар тапып,
Акыл-хушум галмады, ики гөзүм ёла бакып,
Сен билер сен үшбу гүн сырры-наханым, Дессегүл,

Барк урар шемсу-камар, ярың йүзи алындадыр,
Субхы-шам көнлүм гушы неркес гара халындадыр,
Серви-тубы шивеси нэзик кадды далындадыр,

Хер хачан гелсе, мениң башым онуң ёлундадыр,
Бизни дийп гелгеймикән ол мәхрибаным, Дессегүл,

Гайыбана, гүл йүзүн гөрмей ажап галдым таңа,
Илтимас эйләп саңа, бар дийдим ол ярдан яна,
Мен болуп, арзы-сөзүмни, ялбарып дийгил оңа,
Мен Хелалаям, Гарып херне дийсе айтгыл маңа,
Гайыбана, гөрмеен, өртенди жаным, Дессегүл,

Элкысса, бу сөзден соң Хелалай пери:
— Эй, Дессегүл, Гарып сана хер ничик сөз айтган болса, маңа беян кылгыл — дийди. Онда Дессегүл бисине гарап, бир сөз айтды:

Эй, жаным, бу сөзлере гулак сал,
Мен Хелалай дийдим, ол Сенем дийди;
Онуң сөзлеринде ёкдур кылу-кал,
Мен Хелалай дийдим, ол Сенем дийди,

Гарып жанын йүз хыялы бар экен,
Сенем атлы дилгүшайы бар экен,
Гөрдүм онуң энче халы бар экен,
Мен Хелалай дийдим, ол Сенем дийди

Гоймасаңыз, гидер мен дийп баш алып,
Бойнун буруп, гөзлерине яш алып,
Уруберди сынасына, даш алып,
Мен Хелалай дийдим, ол Сенем дийди,

Хайран галдым онуң ыгтыкадына,
Овалдан янмышдыр онуң одуна,
Сенем атлы яры дүшүп ядына,
Мен Хелалай дийдим, ол Сенем дийди,

Гетиребилмедим онуң өзүни,
Барып гөрдүм махы-табан йүзүни,
Эшитсеңиз Дессегүлүң сөзүни,
Мен Хелалай дийдим, ол Сенем дийди.

Элкысса, бу сөзден соң Хелалай пери битакат болуп, өзүм мушакгатлар чекип, ярымың янына бармасам болмаз — дийип биыгтыяр болуп, Дессегүле гарап, бир газал айтды:

Хич ким бу хызматым битире билмез,
Тә өзүм бармасам яр меканына;
Мени максадыма етире билмез,
Тә өзүм бармасам яр меканына.

Башым гоюп ятган—турганча болмаз,
Турган—аяк бирле йөргенче болмаз.
Эшитген — гөз билен гөргенче болмаз,
Тә өзүм бармасам яр меканына.

Ягшы билен яман таңла сайланар,
Өзүн билген бу дүнйәде шайланар,
Билсең кимиң кимден башы айланар,
Тә өзүм бармасам ар меканына.

Тә ки ган юдар мен Багы-сапада,
Гүн-гүнден хасратым болды зыяда,
Мушагатлар чекип, пайы-пыяда
Тә өзүм бармасам яр меканына.

Инди мениң мунда дурмагым мүшгүл,
Хелалай дийр, хака кылып төвекгел,
Не алач эйлесин ялңыз Дессегүл,
Тә өзүм бармасам яр меканына.

Элкысса, бу сөзден соң Хелалай пери кырк кенизине Дессегүли баш кылып ёла рована болды. Дессегүл кенизлер бирле Гарыбың болян багының дервезесине барып, кенизлери ол ерде гоюп, өзи Хелалай перинин геленини Гарыба билдирип, бир газал айтды:

Гарып жаным, инди сениң шаныңа,
Дөзебилсең, оглан, Хелалай гелди;
Овалдан мен гелдим, сениң яныңа,
Дөзебилсең оглан, Хелалай гелди,

Элип дек каматы, нәзик билине,
Кырк кенизи алып сагу-солуна,
Баллар эзиз шәхди-шекер лебине,
Дөзебилсең, оглан Хелалай гелди.

Сынасында ышкың оды якылан,
Герденине лагыл-гөвхер дакылан,

Хер гөзлерә аху кимин бакылап,
Дөзебилсең, оглан, Хелалай гелди.

Тылла жыга, лагыл-мержен башында,
Көп перизат гызлар онун гашында,
Сенин үчин янар отлар ичинде,
Дөзебилсең, оглан, Хелалай гелди.

Ынанмадын Дессегүлүн сөзүне,
Гөзүн дүшер онун гара гөзүне,
Инди не диерсең онун өзүне,
Дөзебилсең, оглан, Хелалай гелди.

Элкысса, Дессегүл бу сөзи айдандан соң, Гарып кич сөзлемеди, ере гарап отурды. Эрсе, Дессегүл чыкып Хелалайга:

— Эй биби жан, шу вагт Гарып жаның тенха өзи отурды. Эгер барсаңыз, айны вагты — дийди. Эрсе, Хелалай пери айтды:

— Мен гирсем биэдеплик болар. Сен барып, менин сөзүми Гарып жана айтгыл. Дессегүл барып, Хелалай перинин сөзүни Гарыба дийди. Гарып хем Дессегүле жогап берип, Хелалай перә бир сөз айтды.

Хелалай: Бар, Дессегүл, гелдим астанасыра,
Бизни гөрмек үчин чыксын Гарып жан;
Томашалар кылып перванасыра,
Бизни гөрмек үчин чыксын Гарып жан.

Дессегүл: Гарып жаным, дашгарыда интизар,
Чык дашгары, гелди Хелалай пери,
Сенин үчин тенде жаны бикарар,
Чык дашгары, гелди Хелалай пери.

Гарып: Бар, Дессегүл, етгир менин сөзүмни,
Мен чыкманам она, гайтсын ол пери,
Сенемден өзгәге салман гөзумни,
Мен чыкманам она, гайтсын ол пери.

Дессегүл: Барып айтдым херне айтганыңызны,
Биби жаным, барман дийди Гарып жан;
Етирдим мен она пейгамыңызны,
Биби жаным, барман дийди Гарып жан.

Хелалай: Гайыбана галдым бу ахы-зара,
Бир мүреввет кылсын биз бикарара,
Тераххым эйлесин мен дек начара,
Бизни гөрмек үчин чыксын Гарып жан.

Дессегүл: Гарып жан, бир гүди-рагна гелипдир,
Ишиге каматы зиба гелипдир,
Сени дийип, ашык-шейда гелипдир,
Чыкып гөрсүн дийди Хелалай пери.

Гарып: Мен дийип болмасын ашыкы-шейда,
Бу бикарарлыкдан она не пейда,
Бу арада хажат эрмес төвелла,
Мен чыкманам она, гайтсын ол пери.

Дессегүл: Эй, жаным, хызматына йүвүрдим,
Гайта-гайта онун янына бардым,
Сенин үчин аягына баш урдум,
Гайдыберсин, чыкман дийди Гарып жан.

Элкысса, бу сөзден соң Хелалай пери Гарыбын янына барды. Эрсе, Хелалай пери Гарыбы гөрен заман мәхри гидип, мун көңүл бирле гирифтар болуп, газал айтды:

Диярбекирден гелип,
Багдада мыхман сенму сен?
Бу жанымга отлар салып,
Аклымны алган сенму сен?

Менин ахы-пыганымны,
Көйдүрип истиханымны,
Бу жисми-натуванымны
Отларга салган сенму сен?

Гелип сен шәхри-Багдада,
Етен сен максат-мырада,
Эшитдим сизни шазада,
Ол шахы-жахан сенму сен?

Сени дийрлер мана ашык,
Мен болайын сана магшук,

Гашың яйдыр, кирпигиң ок,
Гамзасы пейкам сенму сең?

Мениң одум тескин олса,
Душманларым гамгын олса,
Худа бизге розы кылса,
Сахыбы-дөвран сенму сең?

Гөрсеңиз бизиң мекаңы,
Сейр этсеңиз Багы-сапаңы,
Хелалай гызың мыхманы,
Гелген Гарып жан сенму сең?

Элкысса, Хелалай перининң сөзүни эшидип, Гарып:

— Эй, перизат, менің Шасенем атлы ярым бар. Үч йыл болды онуң ышкында көйүп, сынамы отга чэк кылдым. Инди Сенемден өзгэге гөзүм дүшмесин, мени башга отга көйдүрме — дийип, Хелалайга гарап, бир сөз айтды:

Көп сөзледиң аклың чашып,
Сенден Шасенем болармы?
Мегер, гелип сен азашып,
Сенден Шасенем болармы?

Бир яшында йүз гөрүшмей,
Дең олтурып дең турушмай,
Ики яшда хабарлашмай,
Сенден Шасенем болармы?

Үч яшында ойнап гүлмей,
Дөрт яшында гадыр билмей,
Бир-биревге гошулышмай,
Сенден Шасенем болармы?

Еди яшда баг гезмеген,
Бир мекдепде хат язмаган,
Гарыпдан умыт үзмеген,
Сенден Шасенем болармы?

Элкысса, Гарыбың бу сөзүнден соң: Хелалай:

— Эй, Гарып, инди Шасенемден гечгил, саңа дүнйэде мал герек болса, эзиз жаным хем саңа тасадлык

болсун — дийип, Хелалай пери Гарыба гарап, бир сөз айтды:

Багдат үлкесинде дөвран сүрели,
Гарып жаным, Шасенемден геч инди;
Жан барынча, ойнап-гүлүп йөрели,
Гарып жаным, Шасенемден геч инди.

Бу дүнйэде саңа мал герек болса,
Йүзде дәне-дәне хал герек болса,
Лебде шэхди-шекер бал герек болса,
Гарып жаным, Шесенемден геч инди.

Мунда саңа багы-боссан герексе,
Менің дейин чешми мессан герексе,
Тылла көшк, касры-эйван герексе,
Гарып жаным, Шасенемден геч инди.

Диярбекир барсаң, рысва болар сең,
Мунда болсаң, дили-гуя болар сең,
Багдат үлкесине патша болар сең,
Гарып жаным, Шасенемден геч инди.

Тәзе бакжаларым бары болар сең,
Барчаның дердине дэри болар сең,
Хелалай перининң яры болар сең,
Гарып жаным, Шасенемден геч инди.

Элкысса, Хелалай пери бу сөзи айдандан соң, Гарып:

— Сенің сөзлерің билен Сенем жандан гечермен-му? — дийип, бир сөз айтды:

Тэ тенде жаным барынча,
Шасенемден гечерменму?
Башым ёлунда өлинчэ,
Шасенемден гечерменму?

Тэ Эзрайыл гелмегинчэ,
Тенда жаным алмагынча,
Жесет бикэр галмагынча,
Шасенемден гечерменму?

Тә йүзлерим солмагынча,
Гөзүм хеке долмагынча,
Лахат ичре гирмегинчә,
Шасенемден гечерменму?

Кишен уруп аягыма,
Өртенип дерди-дагыма,
Сени алып гужагыма,
Шасенемден гечерменму?

Гарып ашык янып-көйүп,
Сынасына даглар гоюп,
Сен дек бихаяны сөйүп,
Шасенемден гечерменму?

Элкысса, Гарыбын бу сөзүне Хелалайың гахары гелип, гызлара урун дийип буюрды. Эрсе, гызлар Гарыбы басып урдулар. Гарып өзүнден гидип, бихуш болуп йыкылды. Замандан соң өзүне гелип, Дессегүли өзүне хемаят билип, оңа ялбарып, бир сөз дийди:

Бу үлкеде эй, Дессегүл,
Мен өленде, сен йыглагыл.
Болды менин халым мүшгүл,
Мен өленде, сен йыглагыл.

Башымның үстүге гелгил,
Голуны бойнума салгыл,
Кыяматлык апам болгул,
Мен өленде сен йыглагыл.

Эгер мана етсе каза,
Мунда рухум болса геда,
Хич ким маңа тутмаз аза,
Мен өленде, сен йыглагыл.

Менин үчин янып-көйүп,
Бир бичәре бикес дийип,
Бир заман сачынны яйып,
Мен өленде, сен йыглагыл.

Солса бу өмрүмнин гүли,
Маңа етсе хазан ели,

Мунда ёкдур апа, синли,
Мен өленде, сен йыглагыл.

Мени өлдүрер бу залым,
Гарып мен, не гечер халым,
Ханы менин Гүлҗемалым,
Мен өленде, сен йыглагыл.

Элкысса, Гарып Дессегүле бу сөзи айдандан соң, Дессегүл айтды:

— Эй, биби жан, Гарыба мунча азап бермән. Онда Хелалай пери:

— Эгер Гарып менин билен болмаса, оны өлдүрер мен — дийди.

Онда Гарып айтды:

— Эгер мени өлдүрсең хем кабул кылмас мен. Бу сөзе Хелалай перинин гахары гелип, Гарыбың аягындан сүйредип, көп урдурды. Эрсе, Гарып бичәре үч мертебе өзүнден гидип, ене өзүне гелип, гөзүни ачып гараса, Хелалай перинин гөзлери желлада огшар. Гаторкуп, бир газал айтды:

Гашың шемшир урды, жанны чапды,
Гөзүң капырмыдыр, иманны чапды.

Хат-халына биссимилла язылмыш,
Ол барып, гердени шейтанны чапды.

Гашың шемшир, етгеч хер бир нефесде,
Совутны йыртыбан, галканны чапды.

Сенин кирпиклериңиң нур оклы бар,
Онуң хер хайсысы бир янны чапды.

Ничеси өтдүлер о Балх, Бадахшан,
Ничеси барыбан Балшанын чапды.

Бир окуң өтүбан шәхри-Еменге,
Бириси барды, Хиндистанны чапды.

Жемалың барк урар ерин йүзүне,
Йүзүнин шөхлеси асманны чапды.

Гарып бичәре ичмейдир аягын,
Ушатды шәсейи-дөвранны чапды.

Элкысса, Гарып бу сөзлери айдандан соң, гөрсе Хелалай перинің гахары хениз хем гачмай туруп эрди. Гарып жан горкуп, Хелалай перини гайтадан тарып кылып, «Дүнйәде сен дек пери гөрмедим» дийип, бир сөз айтды:

Эй, Хелалай, дүнйәде хич гөрмедим сен дек пери,
Мен сени дүйшүмде гөрдүм еди яшымдан бәри,
Ниче бир гөзден өтүрдим ер йүзүнде хублары,
Кешт эдибан гезер эрдим ер йүзүнде хер сары,
Үшбу дүнйәге гелип, хич гөрмедим сен дек пери.

Имди сизге айдайын, эй, нәзенин, сахып жемал,
Леблеринден ризе-ризе дөкүлер бал үзре бал,
Бу жахан багында ёкдур каматың дек нов нахал,
Юсубы-санымыдыр сен, тотыйы ширин макал,
Мен бу дүнйәге гелип, хич гөрмедим сен дек пери.

Кешт эдип, хер ян йөрүп, бирнәче сәхраны гезип,
Гәмилер бирлен йөрүп, бирниче деряны гезип,
Бир яны Гурлең везир, Ургенжи, Хываны гезип,
Чәржеви хем Гаракөл, шәхри-Бухараны гезип,
Ягты әлемни гезип, мен гөрмедим сен дек пери.

Көп велаятны гезип, бардым Ырак, Андижан,
Ондан өтүп хем Токай бардым ене Азербайжан,
Күрт, Гүржүстаны гездим хем ене Мазендеран,
Шәхри-Булгардан өтүп, бардым ене шәхри-Казан,
Мен бу дүнйәге гелип, хич гөрмедим сен дек пери.

Чын-Мачын диен ери гездим, Хатай бирле Хотан,
Күлли Түркүстаны гездим хем ене шәхри-Коканд,
Яркент, Ташкент, Андижан, Маргелан,
Мешреби-дивана дек гездим Наманган шәхри-Хан
Үшбу әлемни гезип, хич гөрмедим сен дек пери.

Чөлде Межнун дек гезип, сәхраларда гойдум гадам,
Барсагелмез ёл билен бардым ене багы-Эрем,
Бир заман шат олмадым, чекдим мыдам дерди-элем,
Растын дийсем, голуна сув салабилмес Сенем,
Ягты әлемни гезип, хич гөрмедим сен дек пери.

Басра шәхрини гезип, бардым ене Шамы-шерип,
Көп велаятны гезип мен, ниче гүнлер саргарып,
Ахыры көп өртенип, Багдада гелдим мен Гарып,
Шүкүр алла, үшбу гүн васлың мана болды несип,
Гөрмедим бу дүнйәде бир нәзенин сен дек пери.

Элкысса, бу сөзден соң Хелалай пери Гарыбың янына барып, беденлериниң ганыны роймалы билe сырып, кенизлерине бердар-бердар гөтердип алып гитди. Хелалай перинің Багы-сапа диен багы бар эрди. Гарыбы оңа алып бардылар. Хелалай Гарыбың жерахатларын хошкбент кылып, тагтың үстүнде олтургызып, өзи алнында эллерини элип-лам кылып, бир газал айтды:

Гарып жаным, менің мундаг сана кылган жепаларны
Жепа, жебри-сүтем эйләп, ниче кылдым хаталарны,
Хаталар орнуга кылсаң, бизе гүл гүн аталарны,
Гүнәхиге тераххым кыл, менің дек русыялэрны,
Эгер акыл исең ал пири-кәмилден догаларны.

Хатадан болды бу ишлер, бу дем көпдүр пушейманлар,
Оны көп ядына салма, ганымат гөр бу дөвранлар,
Башындан айланай имди, сана гурбан эдип жанлар,
Көңлүңни шады-хоррам кыл, ене кылма перишанлар,
Худайым өтгүрер ахыр көңүлде муддагларны.

Худайым етгүрди ахыр, бизе болдуң бу гүн мыхман,
Киши мыхманыга кылмак герекдир жаныны гурбан,
Ки өлдүрсең рызадыр мен, сенің алдында ёк арман,
Ене хулкы-мелахат ичре хусн әхлиге солтан,
Гел имди шады-хоррам кыл, менің дек биноваларны.

Хелалайың, Гарып жаным, эзиз мыхманы болдуң сен
Эзиз жанындан артык, безм иле дөвраны болдуң сен.
Шикесте дердимің имди, ене дерманы болдуң сен,
Көңүл мүлкде ыззат тагтының солтаны болдуң сен,
Гөрүпму сен ишигинде менің дек дадыхаларны.

Элкысса, Хелалай пери бу жогабы айдандан соң, Гарып айтды:

— Эй, Хелалай, дүнйәде меним сенден өзге ярым екдурур: Ол вагтда Хелалай перинин гөвни зыяда шат болуп: — Херне айдан сөзүңе ынандым — дийип, бир газал айтды:

Диярбекир барсам, өлер мен дийр сен,
Гарып жаным бу сөзүңе ынандым,
Гунча дек ачылмай солар мен дийр сен,
Гарып жаным, бу сөзүңе ынандым.

Диярбекирдедир меканым дийр сен,
Шаапбас хич бермез аманым дийр сен,
Өлер мен, хич ёкдур гуманым дийр сен,
Гарып жаным, бу сөзүңе ынандым.

Диярбекирдедир хыялым дийр сен,
Барсам, дирилигим гуманым дийр сен,
Энем, синлим бир дилгушайым дийр сен,
Гарып жаным, бу сөзүңе ынандым.

Хелалай дийр, хош гелип сен Багдада,
Мунда көп хорматың болар зыяда,
Инди билдим, ялан сөз арада,
Гарып жаным, бу сөзүңе ынандым.

Элкысса, ондан соң Гарып бирле Хелалай пери бир-бирлерине ынанып, айшы-эшрет биле болдулар. Шол вагтда Дессегүл патышаның яныға барып, олары халыны ышарат биле беян эдип, патышага гарап, бир сөз айтды:

Эя, шахым, бу сөзүмге гулак сал,
Билбил гелди Хелалайың багына,
Мүң элван дил билен болубан хошхал,
Перваз эдип гонды гүл пудагына.

Эя, шахым, сырым беян эйлэйин,
Херне барын сизе аян эйлэйин,
Не дийп сизден бу сөзүми гизлэйин,
Гулак салың сөзүң баш-аягына,

Сиз хем бага томашага барсаңыз,
Сейран эйлэп томашалар гөрсениз,
Я барсаңыз, я хош жогап берсениз,
Азар етншмесин гүл япрагына.

Гүл ышкындан билбил мүң элван сөзлэр,
Арзув-арман биле бир-бирин гөзлэр,
Томашага чыкып бирниче гызлар,
Сыя зүлпүн дөкүп ал яңагына.

Худаның такдыры ол эзел гүнде,
Хелалай, Гарыба мен өзүм бенде,
Гиже-гүндиз йөрип хызматларында,
Дессегүл баш гоймуш ыз топрагына.

Элкысса, Адыл ша Дессегүлден бу сөзи эшидип, бисяр шадыман болуп:

— Эй, Дессегүл, худа язган болса, оны бозуп болмаз — дийип, Дессегүле жогап берип, бир газал айтды:

Гарып биле бу гүн Хелалай пери
Хер не иш кылсалар эжазат бердим,
Бар, Дессегүл етгүр үшбу сөзлери,
Хер не иш кылсалар эжазат бердим.

Оларга етгүргил бизден саламы,
Язылган эзелде гудрат келамы,
Алланың кылганын бозмак боламы,
Хер не иш кылсалар эжазат бердим.

Молла-мүфти пәк догасын кылсынлар[93]
Хазынадан малы-дүнйә алсынлар,
Хелалайы Гарып жана берсинлер,
Хер не иш кылсалар эжазат бердим.

Тылладан кылсынлар көшги-сарайын,
Арасса кылсынлар сапалы жайын,
Ишан-казылар кылсын никасын,
Хер не иш кылсалар эжазат бердим.

Адыл ша дийр, олар болсунлар хурсант
Гарып жаным мана болсун жигербент,

Хелалай перзендим ол хем бир перзент,
Хер не иш кылсалар эжазат бердим.

Элкысса, Адыл ша бу газалны тамам кылгандан соң, Дессегүл хем патышадан шады-хоррам болуп, Хелалай перинин хызматына гелип, атасының хер не айтган сөзүн беян кылып, хем мүбәреклән,— бир газал айтды:

Ачылды Гарыбың багты,
Мүбәрек болсун тоюңыз.
Ясаңлар тылладан тагты,
Мүбәрек болсун тоюңыз.

Инди өтди көп хатаңыз,
Жогабын берди атаңыз,
Бу гүн я саба никаңыз,
Мүбәрек болсун тоюңыз.

Атаңыз ругсат бердилер,
Душманлар йыглап галдылар,
Сизи Гарыба бердилер,
Мүбәрек болсун тоюңыз,

Эшитди ахы-зарыңы,
Бер инди ёгу-барыңы,
Алгыл гужага ярыңы,
Мүбәрек болсун тоюңыз.

Өзүмни гайым чаглатдың,
Чеменни гүле баглатдың,
Дессегүли хем аглатдың,
Мүбәрек болсун тоюңыз.

Элкысса, Дессегүл бибисине бу жогабы айдан соң, Хелалай пери бу сөзи эшидип, гаты хош болуп, Дессегүле баш-аяк серпай кылып, вагтын хош кылдылар.

Адыл ша молла-мүфти, ишанлары гетирип, Хелалайны Гарып жана агды-ника кылып, еди гиже- еди гүндиз той-томаша берип, икисини жүп кылдылар.

Гүнлерде бир гүн Адыл ша өз орнуна Гарып жаны патыша кылды. Гарып жан бирнәче йыллар патыша болуп айшы-эшрет сүрди[93].

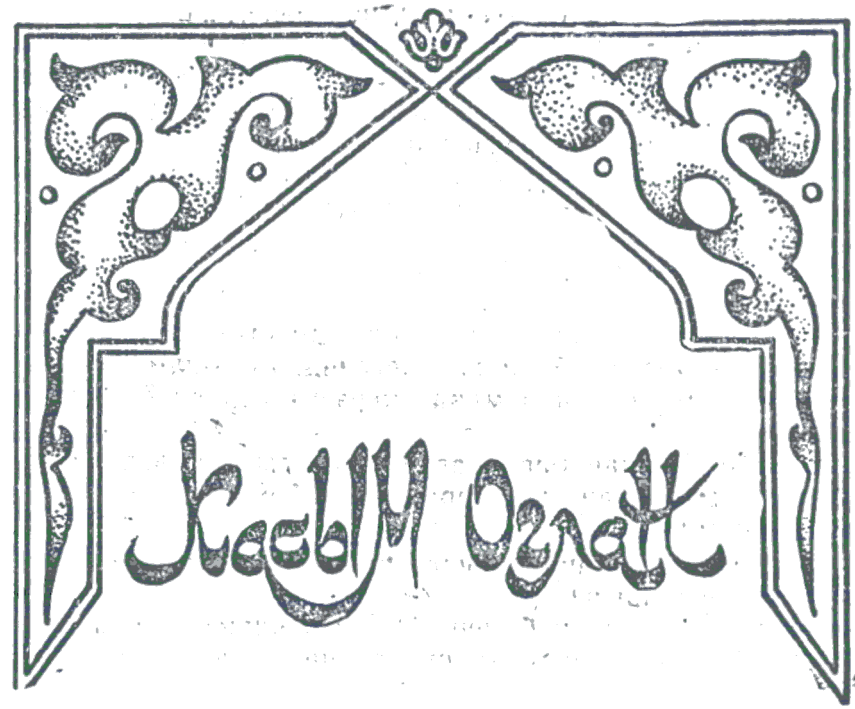

Равылар шейле роваят эдипдирлер. Өзи Рум[94] шәхеринден Кәзим атлы бир етим болупдыр. Ол бир огулсыз-гызсыз бая барып, батрак болупдыр. Ики йыл хызматыны эденден соң, бай муна: «Сен жуда бир сахыпжемал ягшы йигит экенин» дийип, оглы ялы өйлендирип, ягшы эгинбаш ве пул берипдир. Өйлендиренден соң Кәзим бу байынкыда ики йыл хызмат эдипдир. Ики йылдан соң бай кеселләп өлүпдир, соң байың хемме мал-мүлки, байлыгы Кәзиме галыберйәр.

Байың ховлусының дервезеси көчә гарап дурап экен. Дервезәниң бир тарапы ачык дуран. Кәзимиң аялы одун алмага дашары чыканда, көчеден гечип баряп эшекли гассап бечәниң гөзи Кәзимиң аялына дүшүпдир. Ол өзүнден гидип, эшекден йыкылыпдыр. Өзүне геленде, онуң янына бир гарры мама гелип:

— Нәме үчин йыкылып ятырсың? — дийип сорайар. Ол:

— Шу ерде бир гыза гөзүм дүшди. Хүйрми, перими билмедим. Шоны гөрүп йыкылдым — дийип жогап беripдир. Мама,

— Оглум, эгер ки гызы алып берсем, нәме берерсиң? — дийипдир.

— Алып берин, сизе йүз тенге берейин — дийип чыкарып беripдир ве: «Гассабыңка барың, хәзир ики саны гойнуң этини хем берейин» дийипдир.

Мама Кәзимиң өйүне баран. Кәзим өйде ёк, аялы бар экен. Мама онуң билен гөршүп: «Эй гызым, оглуң сагмы, гызың сагмы?» диенде, Кәзимиң аялы: «Мениң перзендим ёк» дийип жогап беripдир.

— Әр-аял боланыңыза нәче йыл болды?

— Әр-аял боланымыза, мама, еди йыл болды?

— Еди йылдан бәри хич перзендиниз болмадымы?

— Ёк, мама, худай маңа перзент берен ёк, чагам болмады.

— Еди йылдан бәри чаган болмадык болса, өзүң шунуң ялы овадан гыз, әриңден айрылгын — дийип, мама өвретди.

— Мама, мен шунча вагт бәри әр-аял болуп, инди нәхили айрылайын?

— Гызым, мунуң билен йүз йыл яшасаң хем перзендиң болмаз. Мен саңа өвредейин, гулак сал: «Еди йылдан бәри әр-аял болдук. Шондан бәри худай икимизе хем перзент бермеди. Маңа жогап беринъ. Сиз хем бир аял алың, «Икимизе хем худай бир перзент берер дийгин» дийип, гассабынка тарап туруп гитди. Ондан хем ики гойнуң этини алып, өйүне гайтды.

Бир азрак вагт геченден соң Кәзим гелди. «Ери сув бозар, адамы геп бозар» диен ялы, ол хайяр мама хем Кәзимиң аялыны бозуп гидипди. Кәзимиң аялы хемише әри геленде, чай демлэп, нахар гоюп, пырланып хызмат эдйәрди. Бу гүн онуң өнкүлиги болмады. Кәзим:

— Бу гүн саңа нәме болды? Сениң бу гүн мазаң ёкла! — дийди.

Аялы:

— Еди йылдан бәри икимиз әр-аял болдук, розуҗәр болдук. Икимизе худай хич огул-гыз бермеди.

— Онда сен нәме этмекчи болярсың?

— Шонуң үчин сиз башга бир аял алың, маңа хем жогап беринъ, Мен хем бир әре барайын. Белки, худай икимизе хем перзент берер — дийди. Кәзим:

— Онуң ялы болса, маңа кырк гүн ругсат бер ве шоңа ченли сабыр эт? —дийди.

— Хайыр, боляр.

— Маңа бир газан талхан биширип бер. Мен өвлүгойман айланайын. Белки, худай маңа перзент берер — дийди.

Аялы бу сөзи жан-дил билен кабул этди. Он бәш саны гавуны уна салып, оңа бир газан талхан биширип берди. Муны бир улы санажа салды. Агзыны богуп, ягырнысының гөзүне баглады, Кәзим:

— Мен кырк гүнлүк гитдим. Эгер худай маңа перзент бермесе, сениң талак пулуңы хем өз кисәмден берип, саңа жогап берейин — дийип, чөл-беевана чыкып гитди. Шу гидишине өвүлйәлери гойман, йигрими гүн йөреди. Онуң азыкасы, талханы гутарды. Адамзат хем бир гуры санач экен. Хем ач, хем сувсуз галандан соң, гүтлэп йыкылды-да ятыберди.

Шол ериң якынында кырк чилтениң мензилгәхи бар экен. Шоңа якын барып йыкылыпдыр. Кырк чилтен йыгнандылар. Кырк чилтениң башлыгы Шири-худа айтды:

— Бир әр йигит гелип ятыпдыр. Шоны алып гелиң, хал-ахвалыны соралың, нәме үчин геленини биделиң — дийди. Хыдыр пыгамбер:

— Тагсыр, жогап берсениз, мен гетирейин — дийди.

— Бир кәсе шерабы хем алып барың. Шоны ичсин — дийди.

Хыдыр пыгамбер бир кәсе шерабы алып, Кәзимиң янына барды. Гөрсе, Кәзим йыкылып ятыпдыр. Деррев башындан галдырып:

— Шу шерабы ичиң — дийди.

Кәзим шерабы иченден соң, бөкүп турды, токман ялы болды.

Хыдыр пыгамбер:

— Мениң аягымың үстүне аягыны гойгун — дийди. Кәзим аягыны гойды. Хыдыр пыгамбер оны элтип, кырк чилтенлериң өңүнде гойды. Кәзим салам берип, кырк чилтенлере зыярат эдип, хеммеси билен гөрүшди. Хезрет Алы Шири-худа ондан:

— Сиз нәхили эдип бизин жайымыза гелдиниз? — дийип сорады,

Онда Кәзим кырк чилтенлере жогап берип, шу газа айтды:

Бу паны дүнйәге хебес гелмишем,
Менде шады-хоррам гөвүн болмаса,
Алладан истедим дайым мырадым,
Нейләйин максадым хасыл болмаса.

Нәлер чекдим менем ренҗи-мәхнети,
Хак бермеди көңүл дийген дөвлети,
Гөркезмеди маңа хүйри-җеннети,
Голумда ачылан гүлүм болмаса.

Хер гүнүм болупдыр мүң гүнден бетер,
Гиҗе-гүндиз йыглап, бир гүнүм өтер,
Перзентсиз өзүмиң көймегим етер,
Кәшгә маңа илден хыҗыл болмаса.

Кәзим айдар чекдим ахы-пыганлар,
Йыгласам ,гелмейәр дидәмден ганлар,
Сизиң алдыңызда чыксын бу җанлар,
Орнумда от якар перзент болмаса.

Элкысса, Кәзим сөзүни гутарандан соң, Шири-худа: «Сиз бизиң арамызда гезиберин, худа сизе перзент берер» дийди. Ондан соң Кәзим үч гүн кырк чилтен пирлериң арасында гезди. Эртир билен Шири-худа:

— Сизе худа бир огул берди — дийди.

— Нәхили огул берди?

— Оглуңызың үч нусбаты бар. Биринҗи, Хезрети-Юсубың хуснуны. Икинҗиден, Хезрети-Давудың нагмасыны берди. Үчүнҗиден, Межнуның ышгыны берди. Үч нусбаты шудур — дийди.

— Гуллук, тагсыр! — дийип, Кәзим тагзым этди.

Хезрет Алы оңа бир уллакан алманы чыкарып берди. Ол алманы алып:

— Тагсыр, муны нәме эдейин? — дийип сорады:

— Алманы ортасындан пычак билен кесип, яртысыны загыпаңыза бериң, яртысыны өзүңиз ийиң — дийди ве:

— Худайың эмри ве бизиң догамыз билен худай саңа огул берер — дийди. Кәзим:

— Гуллук, тагсыр! — дийди.

Соңра Кәзиме пата берип ёла салдылар.

Кәзим йигрими гүнде йөрән ёлуны, худайың эмри билен кырк чилтениң догасы билен бир гүнде йөрәп

агшамлык өйүне барды. Хемме гөрен затларыны аялына айдып, алманы ики кесип, яртысыны аялына берди, яртысыны өзи ийди. Шу гиҗе аялының бойнунда хамыла галды. Докуз ай докуз гүн, докуз сагат өтүп, аялының оглы болды. Деррев гөбегини кесип, аялының элине берди. Оглан эдил айың бөлеги ялыды. Кәзим аялына:

— Муны хич ере чыкарма, гөз дегер — дийди. Аялы:

— Боляр! — дийди.

Рум шәхриниң дүзгүни боюнча чага бир яшына барянча ат гоймаз экенлер. Чага бир яшыны долдуранда, ат гояр экенлер. Бир йыла ченли Кәзим тапан задыны йыгнап, тоя тайярлык гөрди ве бир йыл доланда, аялэркек әхли халкы йыгнап, оглуны алып чыкды ве: «Мениң оглума ат гоюңлар» дийди. Бир айтды ики айтды, үч айтды. Хич кимден сес чыкмады. Мунуң оглуна ат гоюп берен адам болмады. Кәзим бириниң элине оглуны берип, өйден дутарыны алып чыкып:

— «Инди оглумың адыны өзүм гоймалы болдум» дийип, оглуна ат гоюп, бу газалы айтды:

Эй яранлар, мусулманлар,
Оглум ады Касым ола,
Огул атага огшамак
Ил ичинде лазым ола.

Етирсе оглум кемала,
Чекмез болдум ахы-нала,
Ачылыпдыр гүли-ләле,
Гүлшенимде гайым ола.

Башында дөвлет нышаны
Йүзи җеннет гүлүстаны,
Бир үлкәни беги-ханы,
Алдегинде хәзир ола,

Дергайыңа тутмушам йүз,
Оглум үчин дийдим бир сөз,
Алдегинде гиҗе-гүндиз,
Догагөйи Кәзим ола.

Кәзим сөзүни гутарды. Ондан соң адамлар: «Берелла, бизи чагырды, чай берди. Эмма биз шонуң ог-

луна ат гоюп билмедик» дийип дагашып гитдилер.

Кәзим оглуны аялының элине берип:

— Ме ат гойдум. Инди муны хич ере алып чыкма! — дийип табшырды.

Оглы улалып еди яшына гирди. Пирлериң маслаҳаты билен оглуны мекдебе бермек үчин, оны молла алып барды. Елда адамлар топар-топар болуп, муна середишип, акылларыны йитирип, хайран болуп: «Худай адама хем шейле перзент берер экен» дийишдилер. Бу хабар Рум шәхериниң патышасына етди. Патышанын хем оглы ёк экен. Патышага Кәзимиң оглуның тарыпыны айтдылар. Патыша:

— Барың, баба айдың, оглуны алып гелсин — дийип эмир этди. Патышаның мәхремлери барып:

— Эй баба, сиз оглуңызы алып патышаның янына барын! — дийди. Кәзим:

— Оглум хәзире ченли пыяда йөрәнок, онуң аягы габарар — дийди. Мәхремлерден бири:

— Ме, баба оглуны меним атыма мүндүр — дийип, өзи дүшүп, Касымы ата мүндирдилер. Кәзим: «Шүкүр худая, оглумын ата мүненини хем гөрдүм» дийип, «Оглум атдан йыкылаймасын» диен горкы билен атың жылавындан тутуп, идип барярка, бу газалы айтды:

Шүкүр, хакың дергахына,
Оглум Рума эмир олды,
Адалатлы гөзел хүнкәр,
Алдегинде хәзир олды.

Кимсе елип, кимсе гүлүп,
Йүзүә гөрүп, хыжыл болуп,
Генжим билен Кәзим гелип,
Диванында хәзир олды.

Ата мүнди серви-нәзим,
Рум или болды мулазым,
Алдегинде баба Кәзим
Билин баглап шатыр олды.

Мәхремлер олары патышаның жайына алып барлылар.

Кәзим оглуны атдан гөтерип дүшүрди ве оглуны алып патышанын янына барып, аталы-огул икиси хем салам берип дурдулар.

Патыша:

— Баба, сиз бу оглы нәхили алдыңыз? — дийип сорады.

Кәзим:

— Бу худайың эмри ве кырк чилтенлерин догасы билен болды — дийди. Патыша:

— Бу бихал оглан дәл экен. Сиз менин кыяматлык доганым болуң — дийди.

— Хайыр тагсыр, болдум.

— Оглуңыз Касым болса менин кыяматлык оглум болсун.

— Хайыр, тагсыр.

— Сиз оглунызы мана берин, Мен оны молла табшырайын. Сиз хем менин көшгүмде йийп-ичип, эркана-дөвлет болуп аркайын гезиберин.

Патыша Касымы мекдебе берип, кырк оглана баш этди. Касым кырк оглана баш болуп, мекдебе барып окаберди. Еди йыл окады. Он дөрт яшына гирди. Патыша бир яна гиденде, онуң орнунда отурып арз сораберди.

Бир гүн патышаның арз жайында отырка, бир галандар гелип, элиндәки китабы ачып гүлди. Сонра китабы япып аглаберди. Бу ваканы Касым гөрүп отырды. Галандар оны гөрмейәрди. Касым еди йыл окап, хемме ылымлары өврениpди. Гушларын дилине хем дүшүнйәрди, Касым: «Бу китабың ичинде бир үйтгешик зат болмаса, ачып середип гүлүп, япып агламазды. Мен муны галандардан разы эдип, бәш тенге берип сатын алайын» дийип, гөвнүне гетирди ве галандара тарап уграды. Касымың бойнунда гылыжы асылгыды. Галандар гараса, даяв бир йигит өзүне тарап гелйәр. «Шу менин китабымы алаймасын» дийип горкуп, китабыны япып голтугына салды-да гидиберди. Касым деррев онуң өңүне бөкүп:

— Баба, дурың! Голтугыңыздан бир китап чыкарып, ачып гүлүбердиниз, япып аглабердиниз. Шоны берин, мен бир окап гөрейин. Ичинде ягшы газаллары болса, сана бәш тенге, он тенге берип, сатын алайын — дийди.

Галандар хырра ызына дөнди-де, жогап бермән гидиберди. Касым ене бөкүп өңүне гечип:

— Баба, китабыңызы чыкарың гөрейин. Болмаса йөне окап көрүп, гайдып берейин — дийип, икинжи гезек сорады. Галандар ене-де жогап бермән, хырра ызына доланып гидиберди. Касым ене-де мунуң өңүне өтди. Ене-де сорады. Ене-де жогап бермеди. Ене-де гидиберди. Касымың гахары гелди. Өзи хем патышаның еринде отуран, ховасы белент оглан. Гылыжы гынындан согруп, галандарың бойнундан салды, Галандарың келлеси үзүлип, пызлавук кәди ялы хонда дүшди. «Ана бермесең, сениң ажалың етен экен» дийип, галандарың голтугындан китабы согруп алды. Китабы ачып гараса, бир перинің сураты бар. Ай дийсеңиз — агзы бар, гүн дийсеңиз — гөзи бар. Сув ичсе, алкымындан, себзи ийсе, быкынындан гөрүнйәр. Берекелла, инче бил, бадам габак, писсе додак мүрче миян, шейле хошрой экен. Касым муны гөрүп, хушундан гидип, соңра өзүне гелип, китабы ачып: «Эй, нәзенин, сениң юрдуң нирede? Мен сени хөкман тапып аларын. Эгер алмасам, Касым адымы терс гоярын. Мен сана гөвүн гачырдым» дийип, деррев китабы голтугына сокуп, шәхерден чыкып гидиберди. Кырк саны молла шәгиртлери хем хабар тапып, Касымың янына гошулып, хеммеси шәхерден чыкып, пыядалап, ёла дүшдүлер. Кырк молла шәгиртлери:

— Эй, тагсыр, сиз пыядалап, шәхерден чыкып, нирә барярсыңыз? — дийип сорадылар. Онда Касым:

— Эй яр-жоралар, ага-ини, бырадарлар, мен сиз билен бир мекдепде еди йыл окадым. Сиз билен бир доган ялы болдук. Инди маңа төвелла этмәң! Мен гитмесем болмаз — дийип, бу газалы айтды:

Эшидиң, жоралар, жигер паралар,
Пелек нечүн ничик жепа эйледи,
Хош галың, яранлар, ягшызадалар,
Мениң гөвнүм гайры хова эйледи.

Еди йылды сизиң билен яр идим,
Жемалыңыз бир гөрсем дийп зар идим,
Ягшы-аман араңызда бар идим,
Нейләйин кысматы жепбар эйледи.

Гөзүме гөрүнди бирже галандар,
Голунда бир китап, мисли семендер,
Ачан заман гүллер, япанда йыглар,
Билбил кимин өзүн шейда эйледи.

Ол галандарың мен гашына бардым,
Невазыш эйлейип халыны сордум,
Жогабым бермеди, уруп өлдүрдим,
Гөз юмуп дүнйәден каза эйледи.

Агтардым, гойнундан чыкды бир сурат,
Шемси-камар йүзли гамзасы апат,
Гөргеч заман менде галмады такат,
Көйдүрип багрымы кебап эйледи.

Мен йүзүне баксам, ол мана бакар,
Хер баканда, ширин жанымы якар,
Рухум перваз эдип, шеримден чыкар
Аклымдан, хушумдан жыда эйледи.

Касым айдар, болдум дәли-дивана,
Инди бармак болмаз гөрген мекана,
Перинин хесери етишди жана,
Нейләйин, кысматы жепбар эйледи.

Элкысса, Касым бу сөзи айдандан соң, шәгиртлери иш худайдан етипдир. Елуңыз ак болсун, ёлдашыңыз хак болсун, топрак тутсаңыз, тылла болсун» дийип, пата берип шәхере гайтдылар.

Касымың еке өзи пыядалап ёла рована болды. Шу гидишде үч гүн йөрәп, ядап, бир ерде ятды. Дан бил лен турса, аягының ашагы габарып, йөремәге такаты галмандыр. Голтугындан сураты чыкарып, она гарап «Сениң билен сөзлешип, гөзүм билен гөзлешип, элим билен эллешип, лебим билен өпүшип, чолашып ятан гүнүм болармыка?» дийип, шу мухаммеси окады.

Эй мениң гөвнүмни алган, гүлгүзарым, канда сен,
Нахлы-шемшадым, перизадым, интизарым канда сен,
Гүлшени-багында гүлберги-бахарым, канда сен,
Кесретинден зар болдум, шасуварым канда сен,
мениң гөвнүмни алган, новбахарым, канда сен?

жаным шундадыр, рухы-рованым сендедир,
ушум ыгтыярым, белки, жаным сендедир,

Нахлы-өмри сен хаяты-жавуданым сендедир,
Шемгы жөвланым, шебистан, белки, жаным сендедир,
Эй мениң гөвнүмни алган новбахарым, канда, сен?

Дерди-ышкы сыначэк, мен ене гөвни хараш,
Рехим кыл халым гөрүп, эй сен мениң багры даш,
Шемгы-рухсарыңга ашыкдыр камар бирле куяш,
Не беладыр хасса жанымга салан пейвенди кеш,
Жошаны жанымдакы арамы-жаным, канда сен?

Хесретинден йыглап, белки, эфганым жерес,
Белки, перядым эшитгил мендедир перядырес,
Ах чексем, хасретимден туташарлар хары-хас,
Рехим кыл халым гөрүп, гашыма гелгил бир непес,
Эй мениң гөвнүмни алган, лэлезарым, канда сен?

Херки зулмат, херки шеб, гөге етмиш налышым,
Сенден өзге ёк мениң арзым айдара бир кишим,
Мүң белаларга гирифтардыр мениң мунда башым,
Эбри-нейсан дек жаханы долдурандыр гөз яшым,
Касымың гамхоры сен, гамгусарым, канда сен?

Элкысса, Касым бу сөзи айдып, ене-де ярының ёлуна рована болды. Бирнэче мензил ёл йөрэп бир ере барды. Гөрсе, ики саны чынар бар. Шу ерде абы-хап эдейин дийип отурды. Бир гараса, хер чынарың башында бир тоты отурып, гүррүнлешип отырлар. Касым гулак салды. Бир тоты: «Бу адам аңсыз, ябаны адам экени» дийди. Бейлекиси: «Нэме үчин?» дийип сорады.

— Эгер акыллы, дана адам болса, мениң отуран чынарымың япрагындан үч санысыны алып чейнэп, дабанының ашагына сүртсе, кырк гүн ёл йөресе хем ядамаз ве ажыгып-сувсамаз — дийди. Онда бейлекиси:

— Сениң чынарың шейле хэсиети болса, мениң отуран чынарымдан үч япрак алып, бир лукма ювутса, мүң гүнлүк ёлы бир гүнде алар ве хич ядамаз хем-де ажыкмаз-сувсамаз. Хер хили деря, көл, сув чыкса хем гирип гечиберсе, сув топугындан ёкары чыкмаз — дийди.

Касым бу сөзлери эшидип: «Эй жанаварлер, ене-де гепиниз болса айдың» дийип, олара гарап бир газал айтды.

Ширин дилли, ширин сөзли тотулар,
Пелек нечун ничик жепа эйледи,
Эфлатун дек бир нүкетден тотулар,
Мениң гөвнүм гайры хова эйледи.

Бу дүнйэге хергиз умыт этмэниз,
Бу дүнйэге хунабалар ювутманыз,
Өлүмден бир заман гапыл ятманыз,
Барчаның ханасын харап эйледи.

Баш алып чыкмышам атам юрдундан,
Агтарып тапмадым пайы-гердинден,
Касым айдар, бир перинин дердинден,
Арзы-халым язып китап эйледи.

Гадымдан галан геп бар. Адам адамы сыламаклыш —зиреклик, өвлүйэни сыламаклык — шекгаклык, Касым: «Шу тотуларың айданыны бир-бир сынап гөрейин — дийип, овалкы тотының отуран чынарына бөкүп мүнүп, үч саны япрагыны алып чейнэп, ики аягының ашагына сүйкеди. Соңкы айдан тотының отуран чынарына хем чыкып, үч япрак алып, бир лукма йди. Ондан соң гитмек билен болды. Эдил шемал ялы баряр, аягы ере дегенок. Шол барярка, өнүнден бир деря чыкды. Инди ене-де сынамалы ерине гелди. «Тотуларың айданы чынмы, яланмы? Бисмылла рахман рахым» дийип, гөзүни юмуп, деря гирди, Бир гөзүни ачса, деряның ол гырасына өтүпдир. Сув топугындан ёкары чыкмандыр. Касым өрэн хурсант болды. «Худай маңа мунча мүшгиллери асан этди. Инди несип болса, ярымы аларын» дийип, бир газал айтды:

Шүкүр хакың дергахына,
Екдан мени бар эйледи.
Керем эйлэп гулларына,
Рахметин ызхар эйледи.

Ишим эрди гүнде матам,
Йүрегимден чыкды йүз гам,

Евуз гүнүм болды хоррам,
Рахметини ызхар эйледи.

Дивана кылды сураты,
Гамгын гөвнүмин кувваты,
Касым айдар, бу дөвлети,
Хак маңа тайяр эйледи.

Касым бу сөзлери айдып, өз ёлуна гидиберсин.

Хабары кимден эшидиң, Хабары шәхри-Зернигәриң патышасындан эшидиң. Шәхри-Зернигәриң патышасы еди йылдан бәри кесел ятан экен. Патыша хемме тебиплери, гуррандазлары, мүнечжимлери йыгнап, олара: «Сиз мениң тебиплерим. Сиз инди менин кеселиме дерман тапып бермезмисиниз?» дийди.

— Эй патышамыз, саңа этмедик ишимиз, бермедик дерманымыз галмады.

— Онда бары бир мен өлжек болсам, өңүрти к соватмак үчин сизиң хеммәңизи өлдүрип, соң өлерин.

— Тагсыр патышамыз, бизе кырк гүн мөхлет риң, биз ойланып гөрели — дийдилер.

— Сизе кырк гүн мөхлет берйәрин. Эгер кырк де дерман тапмасаңыз, хеммәңизиң башыңыз өлүмли — дийип, олара кырк гүн жогап берди.

Булар гидип, мүнечжимлер китап ачды, гурандазлар гурра ташлады, Хич зат тапмадылар. Еди йылда йүз мүң дерман этдик. Хич бири пейда этмеди. Инди эдилмедик эм галмады. Ахыры яшулусы: «Муңа юртда ёк дерман айдып гутулмасак, башга алач ёк» — дийип, «Сымруг гушуң ганыны эндамыңыза чалмалы. Эти билен ганы гарып, бир кәсе ичмели» диен маслаҳаты тапды. Кырк гүн гечденсоң патыша булары чагырып йыгнады хем-де тапан дерманларыны сорады. Тебиплерин яшулусы:

— Эй патышам, сизе Сымруг гушуң ганы дерман болжак. Шонуң ганыны бүтин эндамыңыза чалмалы Эти билен ганыны гарып, бир кәсе ичмели» диен маслаларын гуррасында-да, мүнечжимлериң китабында-д башга дерман гөрүнмеди — дийди. Онда патыша:

— Бейле болса менин өлмели вагтым гелен экен — дийип, олары гойберди.

Патыша везирлерине «Ким маңа Сымруг гушы ту

туп гетирсе, бойы билен зер бержек, юрдумың дөрт-ден бирини бержек, беглер беги эмелини бержек, шәхериң миршеплигини ве он секиз яшлы етишен гызымы бержек» дийип, жар үстүне жар чекдирди. Атлы атына, эшекли эшегине мүнүп, шәхерден бирнәче адам Сымруг гушы тутумага гитди. Патышаның мешгабы — хызматкәри бир гарры баба барды. Онуң кәри серховуздан сув гетирмек, наңбайдан нан гетирмек, мейдандан одун дашамакды. Бир кем етмиш яшы барды. Докуз йыл бәри патышаның мешгабы экен. Ол хемише патышаның гызыны гөрүп «Шуны алып гужагына саланың дүнйәде арманы галмаз» дийип ойлап йөрер экен. Бу баба хем мешиклерини диварың йүзүне уруп, йүпүни эшегине йүкләп, шу гызы алмак үчин ве патышаның бейлеки белент сылагларыны алмак үчин Сымругы тутмага ёла дүшүпдир. Баба барып гөрсе, дагың үстүнде бир чынар агажының үстүнде бир улы Сымруг гушуң яшаяны бар экен. Ол эдил там ялы экен. «Шунуң сув ичйән ерини тапсам» дийип дагың үстүне чыкды. Гөрсе дагың үстүнде бир чешме чыкып, дагың бир ой еринде йыгнанып ятан. Баба муны гөрүп: «Хә, инди болды» дийип, Сымругы тутмак үчин чөп йыгнап, яңкы сувуң дашына айланып башлады. Эдил шу вагт Касым хем мунуң үстүне гелди.

— Салавмалейким, баба!

— Валейкимессалам, оглум!

— Бу дагың үстүнде, бу чешмәң башында нәме ишэдип йөрсүң? Кәриң нәме? Хайсы юртдан боларсың? — дийип, баба йүзленип сораг сорады. Баба хем онуң сорагына жогап берди.

Касым: Аксакгаллы, меле донлы, жан бабам,
Хайсы ашык дилефкәрден болар сен?
Мелайык суратлы, мәхрибан бабам,
Хайсы ашык бикарардан болар сен.

Баба: Кичик яшлы, хусн илиниң солтаны,
Мени сорсаң, шу мекандан болар мен;
Женнетиң багының тубы паданы,
Пәхим эйлегил, шу мекандан болар мен.

Касым: Неден бүкүлмишдир кадды-нахалың,
Нечүн агармышдыр сачы-сакгалың,